

KƏNAN HACI

memuar-roman

YADDAŞ
KARTI

“Yaddaş kartı” sırf avtobiografik əsərdir. Kitabda müəllifin uşaqlıq, yeniyetməlik dövrü, jurnalist fəaliyyəti ilə bağlı olduqca maraqlı məqamlar yer alır. Bu kitab həm də son iyirmi beş-otuz illik tariximizə bir yazıçı baxışdır. Müəllif kitabda özünün doğulub boya-başa çatdığı Buzovna torpağının tarixi, dünəni və bu gününü, öz soy köküylə bağlı unudulmaqda olan faktları, hadisələri də qələmə alıb.

Memuar xarakterli əsər yazmaq müəllifin yaşını nəzərə alsaq, çox tezdir. Əsərin girişində yazıçı bunun izahını verir:

“...niyə bu böyük yazını indi yazmağa qərar verdim? Adətən belə yazıları ömrün ixtiyar çağlarında yazırlar, buna baxmayaraq düşündüm ki, həyatımı mənə ölçüb verməyiblər, ömür möhləti nə qədərdir, onu da bilmirəm. Məndə belə bir hiss yaranıb ki, istənilən anda həyatla bağlar qırıla bilər və o zaman mənim bildiklərim, gördüklərim, şahidi olduğum hadisələr də heçliyə gömülə bilər.

Beləliklə, mən öz həyatımı artırıb-əksiltmədən, necə var eləcə qələmə almaq qərarına gəldim”.

Qiyməti: 3 AZN

KƏNAN HACI

YADDAŞ KARTI

memuar-roman

Redaktor: İbrahim Quliyev

Naşir: Müşfiq XAN

Korrektor: Anar İbrahimli

Dizayn və qrafika: Teymur Fərzi

Müəlliflə əlaqə: (+99455) 731 50 10

E-poçt: kenan731@rambler.ru

Facebook / twitter: Kanan Haci

© Kənan Hacı / 2013

© Hədəf Nəşrləri / 2013

Bəzən mənə elə gəlir ki, çox uzun bir ömür yaşamışam. Arada nəfəs dərib yaşadığım ömrə nəzər salanda dəhşətə gəlirəm; ilahi, bu cavan yaşında mən nələrin şahidi olmamışam?! Nəhəng bir imperiya gözlərimin önündə tarmar oldu, 13 yaşından siyasət burulğanlarına düşdüm, 16 yaşım olarkən evdəkiləri aldadıb Kiyevə – alverə qaçdığım gün axşam televizordan eşitdim ki, Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin bərpası haqqında Bəyannaməni qəbul edib. Həmin gün dəqiqliyi ilə yadımdadır- 30 avqust, 1991-ci il.

Hələ buna qədər də çox vəqəələr baş vermişdi, bu barədə yeri gəldikcə ətraflı yazacağam. Amma niyə bu böyük yazını indi yazmağa qərar verdim? Adətən belə yazıları ömrün ixtiyar çağlarında yazırlar, buna baxmayaraq düşündüm ki, həyatımı mənə ölçüb verməyiblər, ömür möhləti nə qədərdir,

onu da bilmirəm. Xüsusən də son vaxtlar ağır xəstəliklə çarpışmağım məndə belə bir hiss yaradır ki, istənilən anda həyatla bağlar qırıla bilər və o zaman mənim bildiklərim, gördüklərim, şahidi olduğum hadisələr də heçliyə gömülə bilər.

Beləliklə, mən öz həyatımı artırıb-əksiltmədən, necə var eləcə qələmə almaq qərarına gəldim.

Boş qalmış kəndir...

İndi çoxları öz nəsil şəcərəsini qurmağa çalışır, yeddi arxa dənənini axtarır tapır, bəziləri bu nəsil şəcərəsinin budağını qəsdən əyərək aparıb gah Şah İsmayılın, gah imamların, gah da xan-bəy nəslinin üzərinə yönəldirlər və beləliklə, izi dolaşmaq salıb gələcək nəsillər üçün problem yaradırlar. Guya bunlar xan-bəy nəvələridirlər, köklü nəsilçilərdir. Amma tarix bu saxtılığı qəbul eləmir. Gərək bunu unutmayaq.

Mənim anamın atası Mir Cavad Səttarxanın yaxın silahdaşlarından biri olub, Məşrutə inqilabında fəal iştirak edib və tuthatut başlayanda at belində bu taya qaçıb, gəlib Buzovna kəndində qərarlaşıb. Həmin gün onun bütün silahdaşlarının artıq soyumuş cəsədi Təbrizdə dar ağacında yellənirdi.

Ata-anası, qardaş-bacıları o tayda qalıb. Buzovnada kərgüzarlıqla məşğul olan Muxtar kişinin qızı Bikə ilə evlənib, elə bu kənddə də yaşamağa başlayıb. Bu izdivacdən iki oğul, üç qız dünyaya gəlib. Murtuza, Müştəba, Möhtərəm, Ələviyyə, Xədicə.

Övladlarından heç birinə atalarının vətəni görmək qismət olmadı. Anam Təbrizi görməyi necə də şiddətli şəkildə arzulayırdı... Bu şəhər həmişə mənim üçün əfsanəvi bir tülə bürünmüş, heç vaxt gerçəkləşməyəcək uzaq, dadlı bir xəyal olmuşdu. Amma sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Anama nəsib olmayan xoşbəxtlik gözlənilmədən mənə nəsib oldu; mən adi günlərdən birində sübh tezdən Bakıdan çıxıb axşam Təbrizə yetişdim. İlahi, Təbrizə yol bu qədər yaxın imiş!.. Bu barədə “Ömürdən uzun həsrət” adlı yol qeydlərimdə təfsilatıyla yazmışam. Biz şəhərə çatanda hava büsbütün qaralmışdı və selləmə yağış yağdı. Təbrizdə qaldığım ilk gecə içim təlatümləndi, bir şeir də yazdım:

Babam Təbrizdə doğuldu,
mən Bakıda,
Təbriz anamın ömürdən uzun həsrəti oldu,
İndi mən Təbrizdəyəm;
şəhərə yağış yağır,
məni qarşılamağa gəlmiş Səttarxana:
-mən Cavadın nəvəsiyəm,-deyirəm.
-Nə yaxşı gəldin!-deyir,
-bilirdim gələcəksən.
Baban Təbrizdən çıxanda da
yağış şəhəri islatmışdı,
məşrutəçilərin cəsədləri
dar ağacında
inqilab saatının kəfkiri təki yellənirdi,
boş qalmış kəndirdə
qara bulud boğulmuşdu;
ora babanın yeriydi...

Onun bir “Zinger” tikiş maşını vardı, bu yaxınlara qədər qalmışdı, bu tikiş maşının aqibəti haqqında irəlində danışacağam. Babam züryətini dərziliklə dolandırarmış, köhnə kişilərin dediyinə görə, yaxşı kostyumlar tikərmiş, hətta qaragülə papaq tikdiyini də deyirlər. O, kənddə Ağa adıyla məşhur imiş, heç kəs onun əsl adını bilmirmiş. Anam Xədicə xanım danışırdı ki, Ağanın çox güclü savadı vardı, ərəb-fars dillərini yaxşı bilir, bu dildə tarixə, astronomiya elminə, təbabətə, dinə aid kitablar oxuyurdu. Zəngin kitabxanası olub, təəssüflər olsun ki, vəfatından sonra bu kitabxana nədən insanların əlinə keçib və son dərəcə qiymətli kitablar it-bata düşüb. Anam danışırdı ki, Ağa Hüseyn Cavidin “İblis” əsərini dönə-dönə oxuyurdu, şairin qara cildli kitabını əlində sballayıb “bu kitabın qiyməti yoxdur!” deyirdi. Rəhmətlik mütərəqqi fikirli adam idi. 37-ci il repressiyası başlayanda Hüseyn Cavid də həbs edirlər və bu xəbər Ağaya çox pis təsir edir. Çoxları ona deyirmiş ki, o vətən xaininin kitabını evindən rədd elə getsin, sonra başın ağrıyar. Amma Ağa ömrünün son gününəcən o kitabı heç kəsə vermədi.

37-nin tuthatut vaxtlarında İrandan bu taya qaçıb gələnləri Qırğızıstana, Qazaxıstana sürgün edirdilər. Neçə dəfə Ağanın da sorağını alıb gəlibmişlər, onu sürgün olunmaqdan kənd camaatı qoruyub, kimdən soruşublar, deyib, o həmsəri deyil, ağır seyiddir, ona toxunmayın, cəddi sizə qənim olar. Əllərini üzüb çəkilib gediblər. Yoxsa, kişi əlli-ayaqlı gedəcəkmış.

Ağa ağır-saytal kişi imiş, bəstəboy, qarabuğdayı adamdı, dümağ saqqalı vardı, başına həmişə fəs qoyurdu. Bizim ailə albomunda onun vur-tut bircə şəkli var. Murtəza dayımgildə

də bir şəkli var, 1937-ci ildə çəkilib, həyatımızdakı çarhovuzun qırağında nəvəsi körpə Cavidlə birlikdə çəkilib, başı açıq, ağ, uzun tuman-köynəkdədir. Bu şəkli mən lap bu yaxınlarda görmüşəm, artıq 91 yaşı adlanmış dayım arvadı Mehri xala yetmiş ildən artıqdır ki, bu nadir fotonu qoruyub saxlayır. O şəkildə özünün on səkkiz yaşı var, şəkildəncə görünür ki, olduqca gözəl bir qız olub. Restavrasiyaya ehtiyacı var, deyirəm. Mənə ürək qızdırmır, “heç kimə vermərəm, it-bata düşər”, deyir. Dayım orta məktəbdə ona dərs deyirmiş, elə dərsdəcə qızı gözü tutub. Onlar evlənəndə Mehrinin 16 yaşı varmış. Anam danışırdı ki, qız Mezadan(o, qardaşına qısaca Meza deyirdi)ötrü sino gedirdi.

Mehri xala Azərbaycanın ustad xanəndələrindən olmuş Nəriman Əliyevin bacısıdır. Özünün də arabir pəsdən oxumağı var. Nəriman müəllim Seyid Şuşinskinin istəkli tələbəsi olmuş, onun vəfatından sonra ustadın vəsiyyətinə əsasən muğam sinfində dərs deməyə başlamışdır, təxminən 30 il müddətində sayılıb-seçilən xanəndələr ordusu yetişdirib. Xalq artistləri Cənəli Əkbərov, Ağaxan Abdullayev, Səkinə İsmayılova, Mələkxanım Əyyubova, rəhmətlik Məmmədbağır Bağırzadə və bir çox məşhur xanəndələr muğam sənətinin sirrlərini Nəriman müəllimdən öyrəniblər. Onun haqqında “Səsin səfiri” adlı böyük bir esse də yazmışam. Yazı üzərində işləyərkən onun xanımı, orta məktəbdə mənə cəbr və həndəsədən dərs demiş Xalidə xanımla görüşüb söhbətləşdim. Orta məktəbi bitirəndən bəri onu görməmişdim, saçları dümağ olmuşdu. Bu qadın həyatda çox böyük itgilərlə qarşılaşmışdı, oğlu cavan ikən dünyasını dəyişdi, qardaşı, mənim dostum Vasif avtomobil qəzasında faciəli şəkildə həlak oldu.

Xilaskar kitablar

Vasifin kənddə Naxır bulağı deyilən yerdə bir kitab mağazası vardı, mənim kitablarla ilk tanışlığım bu mağazadan başlanmışdı. Hələ 8-9 yaşlarımdan bu mağazaya təzə nə kitab gəlirdisə, qaçıb birinci mən alırdım. Baxmayaraq ki, bu kitabların çoxu heç mənim yaşımaya uyğun deyildi. Məsələn, 1984-cü ildə İlyas Əfəndiyevin 6 cildliyi çap olunmuşdu, mənim də bu yazıçıya böyük marağım vardı, bu maraq haradan qaynaqlanırdı, indi də bilmirəm. Anam ev üçün bazarlığı həmişə qonşu kənddən, Maştağa bazarından eləyərdi, bu bazarın içində balaca bir kitab köşkü vardı, satıcısı kök, çuğundur sifətli bir kişi idi, başına da “aerodrom” kepka qoyurdu. İlyas Əfəndiyevin 6 cildliyinin 1-ci cildini anam o köşkdən almışdı. O kitaba “Söyüdlü arx” romanı, bir də yazıçının gənclik illərində yazdığı lirik-sentimental hekayələri daxil edilmişdi. Mən o hekayələri oxumağa başladım və sirli-sehirli bir aləmin içinə düşdüyümü bütün varlığım ilə hiss elədim. Vasiflə aramızda xeyli yaş fərqi olmasına baxmayaraq onunla əməllicə dostlaşdıq, İlyas Əfəndiyevin qalan 5 cildini ondan aldım.

Sonra sovet hökuməti dağıldı, həmin kitab mağazası da bağlandı. Vasif bir müddət işsiz qaldı, sonra taksi sürücüsü işlədi, elə öz maşınıyla da qəza törətdi və dünyasını dəyişdi. Uzun müddət onun ölümündən xəbər tutmamışdım, təsadüfən bir taksi sürücüsündən öyrəndim, xeyli vaxt özümə gələ bilmədim... Xoşqınlıq, sakit, mehriban insan idi. Allah rəhmət eləsin!

Sonra yadımdadır ki, anam mənə uşaqlar üçün yazılmış qalın kitablar alırdı: Əmrah Əmrahovun “Yaxşılardan dünyası”, Əli Səmədlinin “Hərənin bir ulduzu”, Ayno Pervikin “Mora nənə”, K. Çukovskinin “Doktor Aybolit”, F. Rablenin “Qarqantua və Pantaqrueel” və sair və ilaxır. Dənizin qolları üstündə bir ada yırğalanır, bu nənə-adada yaşıl-yaşıl otların, buğum-buğum ləçəklərin, təsbəh dənələri kimi balaca cığırların ovcuna dağılmış qarışıqların dərini-sərini bilən bir qarı yaşayır-Mora nənə. Bu xeyirxah qarı kimsəsiz ada ilə böyük şəhərləri birləşdirən canlı bir körpü kimi əbədi olaraq uşaq yaddaşıma hopub.Lovğa və dikbaş Barmaleyi udan timsah da yadımdadır, Barmaleyi büsbütün udmuşdu, təkcə ayaqları çöldə qalmışdı. Amma mənəm o anda Barmaleyə yazığımı gəlirdi.

Xatırlayıram ki, anam Leninin uşaqlığı haqqında qalın bir kitab almışdı, onu böyük maraqla oxudum, sonra N. Krupskayanın xatirələrini oxudum. Bu kitabları oxuyarkən vur-tut 12-13 yaşım vardı. Məktəbdə bilmirdilər ki, mən sinifdən-xaric ədəbiyyat oxuyuram. Birinci sinfə gedərkən artıq bütün hərfləri bilirdim, anam hamısını mənə öyrətmişdi.

Hələ də özüm üçün aydınlaşdırma bilmirəm ki, Brejnevün şəkillərinə dərin maraqlı hissi mənə haradan, nədən qaynaqlanırdı. Ona qarşı mənə qəribə bir uşaq sevgisi əmələ gəlmişdi. Qəzet köşklərində üz qabığını baş katibin rəngli şəkli bəzəyən jurnalları görcək valideynlərimi məcbur edirdim ki, həmin jurnalı mənəm üçün alsınlar. Bir dəfə 9-cu, ya da deyəsən, 10-cu sinifdə oxuyurdum, orta məktəbin idman zalında yerə atılmış bir kitab diqqətimi çəkdi, toz basmış kitabı götürdüm. Kitabın adı beləydi – “L.İ. Brejnev Azərbaycanı”. Üz qabığında Brejnevün Bakıya sonuncu gəlişi

zamanı H.Əliyevlə birlikdə qarşılanma zamanı çəkilmiş şəkli həkk olunmuşdu. Həmin kitab indi də mənim kitabxanamda qalır.

Mənə elə gəlirdi ki, Brejnev sovetlər birliyinin ən ədalətli padşahıydı. Atam Brejnevə “Birijno” deyirdi.

Yeri gəlmişkən, bir az atam haqqında danışım. Bu adam məktəb oxuya bilməmişdi, yazıb-oxumağı bacarmırdı, bircə imza atmağı öyrənmişdi, hansısa sənədə qol çəkmək zərurəti yarananda soyadını rusca “Qadjiev” yazırdı. Bir də, mən ona öz adını kiril əlifbasıyla yazmağı öyrətmişdim, vəssalam. Amma savadsız olmağına rəğmən, həyat ona çox şeylər öyrətmişdi. Anam orta məktəb müəlliməsi olmağına baxmayaraq, hərdən sözləri çəp gələndə atam ona “sənin qandığın qrafa yoxdur” deyirdi. Onda mən gülməkdən uğunub gedirdim, anam daha da əsəbiləşirdi.

Uzun zaman mənə aydın deyildi ki, bir-birinin əksi olan bu ər-arvad necə ünsiyyət bağlayırlar, birisini digərinə sevirən, özü də çox möhkəm bağlayan nədir? Atam evdə olanda anam gündə iki dəfə süfrə açırdı, xörəyi də çox böyük həvəslə bişirirdi, payımıza nə çəkilsə, könül xoşluğu ilə şirin-şirin yeyirdik. Səhərlər, xüsusən soyuq fəsillərdə əriştə, umac, xəşil, iri-xırda lobyalı, iki gün qaynayıb həl bişmiş hədik məni sevindirirdi. Atam süfrə başında danışmazdı, amma anamın söhbətinə, sözüne gözlərinin xoş baxışı ilə həmişə diqqət yetirərdi. Plovu heç vaxt qaşıqla yeməzdi, mən səliqəli plov yeməyi atamdan öyrənmişəm.

Qonşumuzun oğlu Oqtay əsgərlikdən təzə gəlmişdi, əynindəki əsgər forması o qədər xoşuma gəlmişdi ki, mən də onun kimi əsgər olmaq və həmin formadan geyinmək istəyilə alışıb-yanırdım. Oqtay onun əynindəki əsgər

geyiminə heyranlıqla baxdığımı görüb qulağıma pıçıldadı ki, darıxma, furajkayla kəməri sənə bağışlayacağam. Kişi kimi də sözünün üstündə durdu, üstündən iki gün keçəndən sonra özü məni çağırırdı ki, gəl, dediklərimi sənə verim. Yadımdadır, həmin o furajka başımda, toqqasında sovet hökumətinin gerbi bərq vuran əsgər kəmərini də belimə bərkidib küçə qapısına çıxırdım və gəlib-gedənə çest verirdim. Böyüklər də mənə baxıb gülürdülər, bəziləri əsgəri salamıma qarşılıq olaraq əllərini gicgahlarına aparırdılar.

Mənə yaşıl rəngli plastmas lapatka almışdılar, bir də görürdün, lapatkanı sinəmə sıxıb saz əvəzi “dınqıldadırdım”.

Ah, uşaqlıq, sən hərdən adamı necə də şirin-şirin kədər-ləndirirsən!..

Qoçunu güllələyən şair

...1946-ildə Cənubda Milli Hərəkət darmadağın edildikdən sonra bu taya axışıb gələnlər arasında Ağanın qardaşı Kazımın oğlu Əkbər Şahab da vardı və o, gələndə özüylə çoxlu fotosəkillər gətirmişdi. Atasının, anasının, bacılarının şəkillərini bu taydakı əmisi uşaqlarına paylamışdı, o şəkillərdən bəzisi indi də bizim ailə albomunda qorunub saxlanır. Anamın əmisi Kazımın ailəsi şah rejimi dövründə Tehranda yaşayırmış, ailəvi çəkdirdikləri şəkilə baxıram-qızlar Avropa stilində geyiniblər, Kazım əmi başında şlyapa, qara kostyum, qalstuk, əlində əsa şax və təkəbbürlü

baxışlarını obyektivə tuşlayıb. Xanımı da avropasayağı geyimdədir, xoşbəxt və məmnundur, ərinə sığıb.

Başqa bir foto da var- Kazım əmi ortada oturub, hər iki zövcəsi biri sağında, biri solunda əyləşiblər, qızlar da ayaq üstə durublar. Əkbər danışdı ki, atam hər iki xanımıyla çox incə rəftar edirdi və onları heç zaman özündən narazı salmırdı, xanımlar da bir evdə rifah içində yaşayırmışlar.

Babam Ağanın atasının adı Əsədulla olub və Kazım əmi bir oğlunun adını da Əsədulla qoymuşdu. Əsədulla ilə Əkbər ata bir, ana ayrı qardaş idilər. Anam danışdı ki, Əsədulla möhkəm içəndi. Ağanın öz soyadı Bağır olsa da uşaqlarının soyadı atasının adı ilə Əsədullayev gədirdi. Əkbər Bakıya gəldiyi ilk vaxtlarda öz əmisi qızı Xədicəyə vurulubmuş. Yarlı-yaraşlıq, həmişə şıx geyinib gəzən cavan oğlana qız da biganə deyilmiş. Amma sonralar nədənsə Əkbər onunla deyil, əmisinin nəvəsiylə, Möhtərəmin qızı Aliyə ilə ailə qurmuşdu. Əkbər dünyadan erkən köçdü. Bir neçə il bundan əvvəl zövcəsi də dünyasını dəyişdi. Oğlu Fərhud indi diş həkimidir.

Bikə nənəm türkəsaya arvad idi, heç bir savadı yox idi. Anam danışdı ki, ana nənəsi İnsaf xanım kənddə sayılıb-seçilən, mütənasib bədənli, uzun saçları topuğuna dəyən, bununla da hamının diqqətini özünə cəlb edən, olduqca zövqlə geyinib-keçinən ağayana bir xanım olub. Sonralar atamın bibisi oğlu, iyirmi il türmə yatıb çıxmış İbiş mənə danışdı ki, İnsaf kəndə çıxanda bütün kəndin gözü onda olardı, gözəlliyi göz qamaşdırırdı, yerişindən naz-qəmzə yağırdı. Amma əri Muxtar kişi deyilənə görə, kələ-kötür adam olub, çoxları təəccüb edirmiş ki, bu cür yarlı-yaraşlıq bir qadın niyə özünə tay olan bir adama yox, tör-töküş bir

kişiyə ərə gedib. Nəvələri onu “dadaş” deyə çağırırmışlar, zəhmli kişi olub, bir kimsəyə də ziyanı dəyməyib.

Anam danışırdı ki, İnsaf nənəmizi “Böyüməmə”(yəni böyük ana) deyə çağırırdıq, o cür hökmlü, ədası yerə-göyə sığmayan xanım ömrünün son illərində tamamilə gözlərinin nurunu itirmişdi, bütün günü bir yerdə oturur, gözlərini məchul nöqtəyə zilləyib qalardı, hərdən bizi qulluğa buyurardı, vəssalam. Yaşı ötsə də üzü hələ də işıq saçırdı, dərisi hələ də tərəvətini itirməmişdi. Anam deyir, bir vaxtlar aləmə meydan oxuyan, dal gərdəndə qıvrıla-qıvrıla üzü aşağı süzülən ipək kimi saçları ağarmışdı, bu əprimiş saçları hər gün səliqə ilə darayıb yığurdım, bu işi mənə tapşırırmışdı və mən öz işimi can-başla yerinə yetirirdim.

Uzun qış gecələri hamı kürsünün ətrafına yığışardı, söhbət yumaq tək çözlənə-çözlənə uzanardı. Nələrdən danışarmışlar, qayğıları, dərd-sərləri nəymiş görəndə? Onda deyilənə görə, dünyanın düz vaxtları imiş, qapıları açıq qoyub yartarmışlar, oğrudan, qaçaq-quldurdan ehtiyat etməzlərmiş. O vaxtın qaçaq-qulduru da insafly olub, kasıb-kusubun, fəqir-füqəranın malına sədəmə toxundurmuşlar, onların davası camaatın ac vaxtı taxılı anbarlarda gizlədən bəylərlə, ağalarla idi.

Korifey aktrisasımız, xalq artisti Nəcibə xanım Məlikovanın bacısı Nuriyyə xanımla görüşüb ondan atası, qəzəl-xanşair Haşım bəy Saqib haqqında xatirələrini danışmasını xahiş edərkən maraqlı bir əhvalatı nəql etdi. O vaxtlar arada-bərədə “lotu” adı ilə meydan sulayanlar var imiş, müxtəlif üsullarla camaatın gözünün odunu alır, var-yoxunu çapıbtalayırtdılar. Bir gün şəhərdə lotubaşılardan biri Haşım bəyə ultimatum göndərir ki, bəs mənə filan vaxt filan qədər pulu

verməsən, gülləni çaxacam tərənə. Haşım bəy də xeyli fikirləşəndən sonra xəbər gətirən adama deyir ki, get ona de ki, sabah səhər gəlib pulu aparəsın. Səhərisi gün şərtləşdikləri kimi lotubaşı Haşım bəyin qapısının kandarını kəsdirir, Haşım bəy əlində tələb olunan məbləğ qarıya çıxır və pulları lotubaşıya göstərib deyir: “pul, mal-dövlət üçün kimisə qətlə yetirən sənin kimilər kişi yox, nakişidirlər!” Qəfildən piştovu çıxarıb lotubaşının kəlləsinə çıxır, lotubaşı elə yerində canını tapşırır.

Nuriyyə xanım danışırdı ki, atam heç bir vəkilin köməyi olmadan özü özünü müdafiə edir və bəraət alır. Haşım bəy Saqib haqqında yazdığım “Kim kimədir” yazısında bu əhvalatı da qələmə almışam. İncə ruhlu qəzəllər, kəskin satirik şeirlər, həcvlər müəllifi olmuş Haşım bəy Saqibin qardaşı Ağakərim bəyin oğlu Heybətəğa Mir Cavad ağanın ortancıl qızı Ələviyyəni alıb. Sonralar Heybətəğa yeganə oğul övladının adını da Ağakərim qoydu. Haşım bəyin bir qardaşı da olub-Hacıağa bəy. Bakı quberniyasının bir neçə kəndinin, o cümlədən Buzovnanın qubernatoru olmuş Hacıağa bəy neftxuda idi, onun çoxlu neft mədənləri var idi. Onun Buzovnada çoxlu mülkləri olub, Qalada, Binədə, Maştağada, Binəqədidə hektarlarla sahələri olub, həmçinin o dövrün milyonçuları Murtuza Muxtarovla, Şəmsi Əsədulla-yevlə sıx dostluq əlaqələri olub. Onların birlikdə Buzovna-dakı bağ evində, ovda bir neçə şəkilləri də var. Bu nadir fotoları rəhmətlik Rəhimağa İmaməliyev Haşım bəy Saqibin kitabını nəşr edərkən tapıb üzə çıxarmışdı və həmin fotolar sonralar kitabda getdi.

Bu yazını işləyərkən axtarıb həmin kitabı tapdım. “Kim kimədir” kitabı 1996-cı ildə “Boz oğuz” nəşriyyatı tərəfin-

dən nəşr olunub. O vaxt mən həmin nəşriyyatda mətbəələr üzrə mürəttib işləyirdim və kitabın hazırlanması, şəkillərin axtarılıb tapılması prosesi gözümün qabağında olmuşdu. Korrektura, redaktə işlərində Rəhimağa müəllimə kömək edirdim. Həmin kitabı Rəhimağa müəllim demək olar ki, təkbəşinə çıxartdı. Xatırlayıram, Nəcibə Məlikovanın oğlu, o vaxtlar turizm sahəsində çalışan Saqib Həsənov maddi köməklik göstərmişdi. O, “Azərbaycan” mehmanxanasının ikinci mərtəbəsində otururdu, səhv etmərsə, Turizm İdarəsinin rəisi idi. Bu barədə daha ətraflı və təfərrüatı ilə bir qədər sonra bəhs edəcəyəm. Sadəcə, söz sözü çəkdiyindən zamanca irəli-geri atlanmalara ehtiyac yaranır.

Şəkillərdən biri Haşım bəy Saqib, Əbdülhəmid Mina, Şəmsi Əsədullayev və Ağakərim bəy Haşım bəyin malikanəsində ovdan sonra istirahət edərkən çəkilib. Deyilənə görə, foto 1905-ci ildə çəkilib. Dördü də hələ cavandırlar, olduqca gümrəh görünürlər, üçü əlində tufəng tutub, Ağakərim bəy əllərini dizlərinə dayaq edib oturub, hiss olunur ki, ovları uğurlu keçib. O biri foto da ovdan sonra çəkilib, eyni tərkibdədirlər, orada ayaq üstə duran bir nəfərin kimliyini müəyyən etmək mümkün olmadı.

Xatırladaq ki, ötən əsrin yetmişinci illərində Peterburqdan Azərbaycana gəlmiş Robert və Lüdviq Nobel qardaşları Bakı ətrafı kəndlərdə ən gözəl yerləri, yaraşılıq mülkləri qızıl pulla alırdılılar. Hacığa bəy də Buzovnadakı mülklərindən, indiki dillə desək, villalarından birini Nobellərə qızıl pula satıb. İkinci dünya müharibəsi illərində həmin bu mülk qospitala çevrilmişdi. Burdaca bir məqamı da xatırlatmaq yerinə düşər. 1947-cı ildə Gəncə-Yevlax yolunda müəmmalı şəkildə avtomobil qəzasına salınan Seyid Cəfər Pişəvərini

həmin bu yerdə dəfn etmişdilər. O vaxt kənd içində ora Nobel bağı deyirdilər. Lap sonralar bura vərəm xəstəxanasına çevrildi. Kənd ağsaqqalı Malik kişinin mənə dediklərinə görə, cənubdan gələn demokratların bir neçə ailəsi, o cümlədən mərhum Seyid Cəfər Pişəvərinin ailəsi əvvəlcə bu bağda məskunlaşmış, sonra isə onlara Bakıda ev vermişdilər.

Mehri xala danışdı ki, Pişəvərinin dəfnində Murtuza müəllim də iştirak edib və yadıma gəlir, o evə gəlib dedi ki, Məhəmməd Biriya da orada idi, deyəsən Mirzə İbrahimov da gəlibmiş. Ağa da Pişəvərinin ölümündən möhkəm sarsılmışdı, oğluna deyib ki, mən Pişəvərini tabutda görmək istəmirəm, buna görə dəfnə iştirak etməyib.

Bu yaxınlarda “Vətəndaş həmrəyliyi” qəzetinin baş redaktoru İbrahim Quliyevin masasının üzərində bir kitab gördüm, Seyid Cəfər Pişəvəri haqqında yazılmış bir kitab idi, xahiş etdim ki, oxumağa versin, sonra qaytararam. Hərçənd kitab qaytarmaqla heç aram yoxdur. Kitabı başdan-ayağadək cümləbəcümlə oxudum, vaxtilə anamın, Mehri xalanın danışdıqlarını bu kitab olduğu kimi təsdiqləyir. Demək, Mehri xalaya mütəbər mənbə kimi etibar eləmək olar.

Hacıağa bəyin qardaşı Ağakərim bəy də kənd içində sayılıb-seçilən kişilərdən olub. Tanınmış akademik, Millət vəkili Ziyad Səmədzadə onun qız nəvəsidir. Ziyad Səmədzadənin anası İzzət xanım haqqında xalam Ələviyyə xanım çoxlu xatirələr danışdı, heyif ki, çoxu yaddaşımdan silinib. Ələviyyə xala o ocağın gəlini idi, İzzət xanımın qardaşının övrəti idi.

Buzovna kəndinin ətəyi Xəzərin sularıyla haşiyələnib, bu cümləni hansısa yazımda işlətmişəm. Mən Xəzərin sahilində

böyümüşəm. İlk kitabımda (“Özündən qaçmaq olmur”- “Qanun” nəşriyyatı, 2010) özüm haqqında bilgi verərkən belə yazmışam: “...mən ötən əsrin son çərəyində Bakının Buzovna kəndində, “Əli ayağı” ziyarətghahının yüz addımlığında dünyaya göz açmışam. Özümü tanıyandan Vaxtı Sözlə ölçmüşəm.” Dayım Müştəba uzun illər bu ziyarətghahda qulluq etmiş, oranı dağılmaqdan qorumuş Şeyx Həsənin kürəkəniydi. Ehtimallara görə hicri tarixi ilə 13-cü ildə Abşeronu Ərəbistandan bir dəstə süvari gəlir, onlar hər yeri gəzib dolaşır, heç kimlə kəlmə kəsmirmişlər. Onlardan kim olduqlarını soruşduqda hər biri özünü başçı kimi təqdim edirmiş.

Həmin dövrdə Badi-Kubədən iki qardaş Məkkə və Mədinə şəhərlərində ticarətlə məşğul imişlər. Qardaşlardan Yassal Niyyal adlısı Məkkə və Mədinədə qalır, kiçik qardaş isə oraya mal aparıb gətirmiş və görkəmli adamların demək olar ki, hamısını tanıyırmiş. Bir gün həmin süvari dəstəsi Buzovnada qayaların üstünə çıxarkən dəniz kənarında balıqçılarla alver edən kiçik qardaş onları görür və qəfildən qaçıb atlılardan birinin ayağına düşür: “Ya Həzrət Əli, siz burada neyləyirsiniz?!” Bu zaman həmin atlının bir ayağı yerdə, digəri isə üzəngidə imiş. Atlı ondan soruşur ki, mənə haradan tanıdın? Kiçik qardaş da Məkkədə, Mədinədə alverlə məşğul olduğunu, onu oradan görüb tanıdığını deyir. Həmin adam atına minib dəstəylə birlikdə oradan uzaqlaşır. O getdikdən sonra qayanın üzərində ayaq ləpiri, at dırnaqlarının yeri qalır. Deyilənə görə, həmin adam Həzrəti Əli imiş. O vaxtdan bu yer “Əli ayağı” qədəmgahı sayılır və indiyəcən də bura insan axını davam edir.

Şeyx Əliyar adlı bir şəxs Ağa bəyin köməkliyi ilə burada zəvvarlar üçün məscid və karvansaray tikdirib. Çar canişinliyi 10 nəfərin şahidliyi ilə bu yeri rəsmi qeydiyyatla götürmüş, qədəmgaha qulluq edilməsini və oraya şeyxlik etməyi Şeyx Əliyarın oğlu Şeyx Hacı Hüseynəliyə vəkalətnamə ilə tapşırılmışdır. Bu pir çarın Azərbaycanda rəsmi sənədlə tanıdığı yeganə ziyarətəgah olub.

Şeyx Hüseynəlinin dövründə Həzrət Əli qədəmgahının səsi-sorağı hər yerə yayılır. Neçə-neçə insanlar gəlib bu ocaqda şəfa tapıb gedirdilər. Şeyx Hüseynəlidən sonra bu ocağa onun övrəti Şeyx Nənəbacı, daha sonra isə onun oğlu, Müştəba dayımın qayınatası Şeyx Həsən və yoldaşı Sara-xanım qulluq etmişdilər.

Yadıma gəlir, uşaq vaxtı qonşumuz Məhəmməd kişinin arvadı Həlilə xala tez-tez “Əli ayağı”na gedər, pirin ətəyindən gilabi yığıb səbətinə doldurardı. Bir neçə dəfə mənə də özüylə aparmışdı, onda görmüşdüm ki, pirin həndəvərində yerdən gilabi çıxır. Həlilə xala sinli arvad idi, əyilib-qalxa bilmirdi, gilabi yığmaqda ona mən kömək edirdim. Sonra öyrəndim ki, bunu saç yumaq üçün yığmışlar. O vaxtkı arvadlar saçlarını gilabi ilə yuyurdular. Dayım qızı Dilşad da danışdı ki, gəncliyimdə saçlarım qulac-qulac idi, o vaxt indiki kimi növbənöv şampunlar yox idi, saçıma həmişə gilabi vururdum. Gilabının xeyri ondan ibarət idi ki, saçları yumşaq, yatımlı edir, dibini bərkidirdi.

Deyirdilər, ötən əsrin əvvəllərində, hətta ondan da bir az əvvəl dövlətli başını, bədənini sabunla, kasıbsa gilabi ilə yuyurmuş. Belə bir fərziyyə də dolaşmış ki, inqilab sözü gilabi sözündən yaranıb.

Anam danışırdı ki, 30-cu illərin repressiyası dövründə bütün məscidləri, pirləri sökülür, daşını daş üstündə qoymurdurlar. Bakının ən böyük məscidlərindən olan Bibiheybət məscidini Stalinin əmriylə partlatmışdılar. Din alimlərini, müctəhidləri, üləmaları da tutub sürgünə göndərirdilər. O zaman hökumət “Əli ayağı” ziyarətgahını sökmək üçün oraya traktor göndərir. Rus traktorçusu buranın nəşə qeyri-adi, müqəddəs bir yer olduğunu bilib, bütün hədə-qorxulara baxmayaraq yaxın durmayıb, traktorunun burnunu geri fırlayıb oradan uzaqlaşdı.

Aradan uzun illər keçəndən sonra bu qədəmgahda təmir işləri aparıldı, rəhmətlik Şeyx Arif burada tikinti işlərinin genişlənməsi, uşaqlar üçün mədrəsə, kitabxana və dəstəməxanalar tikilməsi üçün çox çalışdı, sözün əsl mənasında canını qoydu və axırda istəyinə nail oldu. Qədəmgah büsbütün abadlaşdırıldı. O vaxt 14-15 yaşım vardı, təziyə axşamlarında yaşadılarla təzə tikilmiş otaqlara yığışib sinə döyür, zəncir vururduq, hələ divarlardan təzə çəkilməmiş suvağın qoxusu çəkilib getməmişdi.

Gecənin yarısı əllərində ələm tutmuş qara köynəkli zəncir vuranlar dəstəsi “Allahu əkbər!” nidaları ilə Məşədi Qərib məscidindən çıxıb “Əli ayağı”na yürüyürdülər. Buzovnadən pay-piyada, dəstə halında Nardaran piriinə gedənlər də vardı.

Bu sətirləri yazarkən mənə ilk dəfə ərəb əlifbasını öyrətmiş Hacı İlhamı, Elşadı, məndən bir neçə yaş böyük olan İbrahim dayının oğlu Namiqi xatırlayıram. Onlar namaz qılır, Quran oxuyur, dinə böyük maraq göstərirdilər, mənə də Quran oxumağa onlar həvəsləndirmişdilər. Onlar Təzə pir məscidinin baş axundu Hacı Əhmədin yetirmələri idilər. Hacı Əhməd vaxtilə atama nənəsindən qalmış köhnə evdə

uzun müddət kirayənişin olmuşdu. Atama da böyük hörməti vardı və atam ona deyəndə ki, oğlum Quran dərsinə gedir, mənə sadə cildli bir Quran bağışladı.

İlham onda nə Məşhədə, nə də Həccə getməmişdi, həftədə iki-üç dəfə özü bizə gəlib evdə mənə Quran dərsi keçirdi. Əvvəlcə zəbər-dən başladıq, sonra höccələyə-höccələyə oxumağı öyrəndim və tədricən dilim ərəb kəlmələrinə yatdı. Məsciddə kəndin axundu Hacı Soltan yeniyetmələrə avazla Quran oxumağı öyrədirdi. Hamısı sütülcə, sünbülündən süd daman uşaqlardı, qoltuqlarında Quran, başlarında araqcın iki-bir, üç-bir doqqazda balaca ayaqqabılarını səliqəylə cüt-ləyib içəri adlayırdılar, mütəkkə üstə bardaş qurub oturmuş ağsaqqallarla, hətta öz yaşıdlarıyla da iki əllə görüşərək sakitcə bir yerdə çöməlib otururdular.

Elə o vaxtdan Hacıyla dostluğumuz başladı. Sonralar mən “İki sahil” qəzetində işləyəndə onun kitabları haqqında yazılar çap etdirdim, özünün xahişilə “Xətaişünaslığa hədiyyə” kitabına ön söz yazdım. Bu yaxınlarda rastlaşdıq və mənə özünün 50 illiyinə həsr olunmuş “Söz mülkünün Soltanı” adlı bir kitab bağışladı, kitabı vərəqləyib gördüm ki, müxtəlif illərdə onun haqqında yazdığım yazıları da ora daxil edib. Mən onun təşəbbüsü ilə ötən əsrin əvvəllərində Buzovnada yaşayıb-yaratmış qəzəlxan-şair Məhəmməd İsmayıl Asi, 37-ci il repressiyasının qurbanı olmuş Şeyx Kamiyab, Seyyid Əzim Şirvaninin Buzovnada dəfn edilmiş oğlu Cəfər haqqında yazılar da yazmışdım.

Asi və Kamiyab haqqında ilk dəfəydi ki, mətbuatda yazı gedirdi. Həmin dövrdə ensiklopedist alim, nəşir Rəhimağa müəllim Asinin “Divan”ını çapa hazırlayırdı və hər gün işdən qayıdıb evdə yüngülcə şam etdikdən sonra Rəhimağa

müəllimgilə yollanırdım, Asinin ərəb-fars sözləriylə həddən artıq yüklənmiş qəzəllərini, məsnəvilərini, qəsidə və nohələrini sətirbəsətir oxuyur, anlaşılmaz sözlərin izahını axtarıb tapırdıq. Məhəmmədismayıl Asi klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı və tarixini dərinləndirirdi. Öz zəngin biliyini Buzovnada fəaliyyət göstərmiş mədrəsə və köhnə üsullu məktəbdə gənclərə böyük həvəslə öyrədərmiş. Təəssüflər olsun ki, onun bir sıra başqa klassiklərimiz kimi Asinin də şəxsiyyəti və yaradıcılığı lazımcına öyrənilməmişdir.

Qoca tarixin toz basmış səhifələrini qaldırıb öz dünəniylə tanış olmağa ikrah edənlər görəsən özlərinin də nə vaxtsa həmin o səhifələrdə it-bata düşəcəklərinin fərqləndirəlməyi?! Allah xofu adlı aprior düşüncə indi ironiyaya məruz qalsa da, kökündə dünyanın Allah tərəfindən yaradılması dayanan təsəvvüf fəlsəfəsi insanları həmişə ahənrüba təkli özünə çəkir. Bu fəlsəfə də ən çox Şərq ədəbiyyatında öz mühitini tapıb. Asi də məhz bu mühitin yetirməsi idi.

Rəhimağa müəllim həmişə səhvləri qırmızı qələmlə düzəldirdi. Onunla tanışlığımızın tarixçəsini irəlidə yazacam. Asinin “Divan”ı onun üzücü zəhməti hesabına ərsəyə gəldi.

“Amerika faciəsi”nə qadağa

Ötən əsrin 30-40-cı illəri... O illərin canlı şahidləri artıq barmaqla sayılacaq qədərdir. Gəncliyi o çağlara təsadüf edənlərin sıraları seyrəlib tükənməkdədir. Həmin mürəkkəb dövrdə cəmiyyətin ən çox ehtiyacı olduğu sahə təhsil idi, savadlı müəllimlər çox az idi. Sosializm ideoloqları

anlayırdılar ki, bu ölkənin təməlinin möhkəm və sarsılmaz olması üçün yalnız və yalnız elmə yiyələnmək lazımdır.

Bütün bunlarla birgə həmin dövrün ağırlı, itkilərlə dolu məqamları da yetərincə idi. Xalqın əlifbası dəyişilmişdi. 30-cu illərdən sonra xalqın tarixi, başına gələn bütün ağırı-acılar başqa hərflərlə kağıza köçürülürdü. Yeni əlifba həm də xalqın keçmişi ilə əlaqəsinin kəsilməsi demək idi. Xalq öz dünənindən ayrılmış, qopmuş halda yeni bir dövrə yaşayırdı. Bütün bu ağırlar, dərdlər onu da üzürdü...

O, hərtərəfli, geniş savada, yüksək biliyə malik bir insan idi. Millətin balalarına savad verirdi, sadə və həm də böyük müəllim ömrü yaşayırdı. Anam Xədicə xanım onun qısa ömür yolunu sözbəsöz, sətirbəsətir varaqalayır, yenə ürəyində qövr edən nisgil toxtaq tapmırdı. Bu varaqalar Allah bilir, nə qədər o üz, bu üzə çevrilmişdi...

Hələ nə qədər bağlı qapılar, kilidli seyflər var ki, gedib onları açmaq, axtarmaq lazımdır. O bağlı qapılarda, kilidli seyflərdə nə qədər işıqlı insanların taleyi uyumaqdadır.

Qaranlığa bürünüb qalmış bağlı qapılar içində çırpınan işıqlı talelər...

Ömrü yarıda qalmış adamlar...

İşığa həsrət qalmış həqiqətlər...

Murtuza müəllimin vəfatından nə az, nə çox-58 il ötüb. İndi onun tələbələri ömürlərinin ixtiyar yaşlarını yaşayırlar, hələ də o sadə, iddiasız kənd müəllimini minnətdar duyğularla xatırlayırlar. Onunla bir zamanda çalışan müəllimlərin çoxunun adları unudulub. Amma o, yarım əsrdən çox vaxt ötməsinə rəğmən hələ də yaddaşlarda əziz bir insan olaraq yaşamaqdadır.

Murtuza Əsədullayev haqqında hələ 1996-cı ildə geniş bir yazı yazmaq qərarına gəlmişdim. Bəzi qeydlər də eləmişdim, həyat yoldaşı Mehri xanımla görüşüb bəzi sənədlərlə, fotoşəkillərlə tanış olmaq üçün onun arxivinə baxış keçirmək istəyimi də bildirmişdim. Amma təəssüf ki, Mehri xanımın əlində olan sənədlər mənə yazı üçün ipucu vermədi və istəyim gözümdə qaldı.

Aradan uzun bir zaman keçib. Ötən bu illər ərzində ömrü yarıda qırılan bu işıqlı insanın həyatı, yaşamaı zaman-zaman düşüncələrimi məşğul etməkdədir. Nəhayət, gecənin bu gec vaxtında qəti qərara gəlib masa arxasına keçirəm.

İndi alın yazısına, tale səsinə qulaq as...

O, kasıb, sadə bir ailədə doğulmuşdu. Atası Ağa haqqında birinci fəsildə bəhs etmişəm. Üç bacı, iki qardaşdan yalnız biri- mənim anam Xədicə Pedaqoji Universitetin(o vaxtkı Lenin adına API-nin) filologiya fakültəsini bitirərək taleyini müəllimliyə bağladı. Anam ömrünün sonuna qədər qardaş itkisiylə barışa bilmədi. Bacı-qardaş məhəbbətinin böyüklüyünü, sonsuzluğunu mən bu iki insanın timsalında müşahidə etdim. Murtuzadan söz düşəndə gözünün yaşı bəbəklərinə yığılırdı, gözləri yol çəkirdi.

Danışırdı ki, bir dəfə, hələ instituta daxil olmamışdım, Drayzerin “Amerika faciəsi” romanı hardansa əlimə keçmişdi, büsbütün kitaba qapılıb oturmuşdum. Qəfildən kimsə sərt hərəkətlə kitabı çəkib əlimdən aldı. Başımı qaldıranda Mezanı(o, qardaşının adını həmişə belə deyirdi) başımın üstündə dayanan gördüm.

“Bu nədi oxuyursan? Sənin hələ belə kitabları oxumağın tezdir, bildin?!”

Bir dəfə də Universiteti yenidən bitirmişdim, təyinatımı ucqar bir rayona vermişdilər, elə özümün də həvəsim var idi ki, uzaq bir dağ kəndində gedib dərs deyim. Bunu eşidən Meza tez özünü evə yetirmişdi. Ötkəm səsi indi də qulaqlarım-dadır:

“Ay qız, sənin yiyən yoxdu bəyəm?!”

Vəssalam! Bununla da rayon söhbətini büküb bağladım. Mən Bakıda qalıb müəllimlik edəsi oldum.”

Həyat yoldaşı Mehri xanım danışır ki, o, Hüseyn Cavidə çox oxuyurdu, Cavidin fəlsəfəsini dərinləndirirdi, Füzuli stolüstü kitabı idi.

Az bilən, dayaz düşünən insanların ağrısı da az olur. İnsanın əsl faciəsi dünyanı daha geniş, bütövlüyü ilə duyduğu gündən başlayır. Həmin andan narahat bir ömür başlayır. Səni dar mühitin qoynundan qoparıb geniş dünyaya atır, bütün insanlığın taleyini düşünməyə vadar edir. Özün də bilmədən vaxtsız qocalırsan, “ağsaqqallaşırsan”.

42 yaş ömrün hansı çağıydı ki, qüruba əyildi?! Hələ nə qədər işlər görəsiydi... Yaşadığı cəmiyyətin faciəsini duyurdu bəlkə də. Çıxış yollarını da görürdü. Lakin bir təəssüf hissi qol-qanadını bağlayırdı. Cəhənnəm məşininin sınıb-dağılması üçün hələ bir müddət gözləmək lazım idi. O isə gözləyə bilmədi. Əcəl aman vermədi...

1953-cü ilin soyuq noyabr günlərindən birində həyatda əzizləri, doğmaları ilə vidalaşmağa belə macal tapmadı. Eləcə, bir əlçim mehə dönüb göylərə çəkildi...

Faniliyin əyaniliyi

Siz yaşadığınız illəri günbəgün, yadınızda qalan çağdan bir-bir təsəvvürünüzdə gətirin. Onda görəcəksiniz ki, hər birinizin həyatında aydın səhər kimi günəşli xoşbəxt vaxtlar da, bomboz günlər də olub. Həmin gün özünü nədəsə günahkar bilmisən, özündən narazı qalmısan və ya kədərlənmişən. Elə bir insan olmaz ki, onun həyatı tarıma çəkilmiş teleqraf simləri kimi dümdüz, rahat keçmiş olsun. İnsan dərddə mübtəla olanda xoşbəxtliyin və sevincin qədrini bilir, çünki hər şey müqayisədə dərk edilir. Düşünürəm ki, mənim həyatım heç də hamar keçməyib. Ərköyün böyüməyimə baxmayaraq tale mənə çoxlu amansız sürprizlər də edib. Amma ən əzablı günlər də illər ötdükdən sonra budaqda qalıb sulanmış meyvə kimi şirinləşir.

Atamın bibisi nəvəsi Aydınla aramızda 4-5 il yaş fərqi olsa da dostluğumuz tuturdu. Günümün çoxunu onlarda keçirirdim, corabları bir-birinin içinə keçirərək “top” düzəldirdik və bu “top”la evdə futbol oynayırdıq. Evin balkonu bizim furbol meydançamız idi. Neçə dəfə tavandakı lampanı vurub sındırmış, buna görə əməlli-başlı danlanmışdıq. 1987-ci ildə onu əsgər apardılar və mən möhkəm darıxmağa başladım. Çitada olanda ünvanını anası Xanım xaladan(o da anamın dayısı qızı idi) öyrənib ona məktub yazdım və az sonra gözləmədiyim halda ondan məktub aldım. Sonra Aydını Monqolustana yolladılar, o əsgərlikdən qayıdana qədər məktublaşdıq.

Ona ərəb əlifbasını və Quran oxumağı mən öyrətdim. Sonralar yollarımız ayrıldı; mən jurnalistikaya üz tutdum, o,

İslamın müqəddəs ocaqlarını ziyarət etdi, Hacı titulu qazandı. Hacı Aydın indi Buzovnada sayılıb-seçilən, hörmətli din adamlarından biridir. Bu gün də aramızdakı o səmimiyyət qalır.

Aydın əsgərliyə yollanandan sonra onun kiçik qardaşı Rasimlə möhkəm dostlaşdıq. Uşağın necə yaranması haqda ilk “müfəssəl” məlumatı mənə Rasim verib. İndiyəcən yadımdadır, o mənə elə belə də dedi: “Atamız anamızla yatıb və biz anadan olmuşuq.” Necə yatıb, onu da yerli-yataqlı danışdı və məni maraq bürüdü. Mən bu təbii prosesə inana bilmirdim və o, məni inandırmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı. Təzə-təzə özümüzü tanıyan vaxtlarımız idi, o məndən tez ayrılmışdı və çox şey bildiyindən məni də “maarifləndirirdi”.

Saatlarla məhlədə yastı daşın üstündə oturub keçən maşınların “yarış”ını keçirirdik-birimiz “Jiquli”ləri sayırdıq, o birimiz “Volqa”ları. O vaxt hələ kənddə “Mercedes”, “Cip” sürən yox idi. İlk dəfə kəndimizə “Mercedes”i Almaniyadan dayım oğlu Arif gətirdi. Yarpaq rəngli maşın idi, hamı heyran- heyran baxırdı. Sonra anamın dayısı oğlu Eldar “Mitsubishi” aldı.

Atam mənə stolüstü xokkey, futbol oyuncağı almışdı. Rasimlə əvvəl bu oyunlardan başladıq. Sonra ciddi oyunlara keçdik. Məsələn, şahmata.

Mən çox şeyi Rasimdən öyrənmişəm. Şahmata sevgini məndə Rasim oyadıb, nərđi isə atası Kamil əmidən öyrənmişəm. Yadımdadır, gün ərzində yalan olmasın, 12-13 saat şahmat oynayırdıq. Mən çox pis oynayırdım. O isə məni ruhdan düşməyə qoymurdu. “Şaxmatnoe obozrenie” jurnalının bütün saylarını alırdım, Kasablankanın, Alyoxinin,

Spasskinin, Mixail Botvinnikin, Bobbi Fişerin kombinasiyalarını öyrənirdim. Şahmat az qala mənim həyatıma çevrilmişdi.

Yadımdadır, 1994-cü ilin martında qurban bayramı münasibətilə Heydər Əliyev ziyarətgaha gəldi, onu ilk dəfə canlı olaraq yaxından orada gördüm. Ziyarətdən sonra qədəmgaha enən pilləkanın yuxarısında dayanıb qısa bir çıxış elədi. O vaxt Daxili İşlər naziri işləyən Vaqif Novruzov, Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə, Bakı şəhərinin meri olmuş Rəfael Allahverdiyev, prezidentin mətbuat xidmətinin rəhbəri Tofiq Abbasov onun yan-yörəsindəydilər. Şeyx Arif, Hacı Soltan, şüvəlanlı xeyriyyəçi Hacı İntiqam, rəhmətlik Gərşivəz Quliyev (o, kəndimizin ziyalılarından idi, uzun illər indiki Neft Akademiyasında pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdu) və unutduğum xeyli sayda adam prezidentin arxasında qalın bir hasar yaratmışdı. O, çıxışını bitirəndən sonra sadəcə camaatla da hal-əhval tutdu. Hacı Aydının anası Xanım xalayla, Hüsniyyə arvadla kəlmə kəsdi. Onlar indinin özündə də prezidentlə görüşlərindən fəxrlə danışılar, bəlkə də bu görüş onların ömürlərinin ən işıqlı xatirəsidir və bu işıqlı xatirə onların həyatına ictimai məna qatmağa bəs edirdi.

Gərşivəz müəllim bir neçə il bundan əvvəl dünyasını dəyişdi. Onunla bağlı xatirələrim hələ köhnəlməyib, sozalmayıb. Girdə, toppuş sifətli kişiydi, ağayana görkəmi vardı, başına buxara papaq qoyurdu, həmişə də qırmızı qutulu “Marlboro” çəkirdi, qalın, qaytanlı səsi vardı. Arabir görüşürdük, onda da deyirdi: “Sən istedadlı oğlansan, nəbədə avaragorlara qoşulub eləyəsən, kənd yeridir, səni məhv eləyərlər. Bacardıqca özünü qoru.” Öz üslubuna uyğun bir-iki biədəb söyüş də söyürdü. Yeri gələndə baməzə

söhbətləriylə onu dinləyənlərdə xoş ovqat yaradırdı, o söhbətlərin gözüne hökmən bir-iki söyüş də qatıb dadınıduzunu bir az da artırırdı.

Əlbəttə, kənd elə yerdir ki, burada mühit deyilən bir şey olmur, burada ancaq “kruq” deyilən bir məfhum var ki, o “kruq”a düşənlərin də çoxu avara, qumarbaz, narkoman olurdu. Gərşivəz müəllimin narahtçılığı da bu sarıdan idi.

Xoşbəxtlikdən o bataqlıq məni özünə çəkə bilmədi. Amma nə qədər özünü qorusan da kənddə yaşayırsansa, istər-istəməz “kruq”lardan birinə düşməlisən. Mən əyyaşla da, narkomanla da, qumarbazla da oturub-durmuşam, “pijon”luq elədiyim, günlərlə evə gəlmədiyim vaxtlar da olub, qazandığım pulları bir gecədə göyə sovurmuşam. Həyatımın bu məqamlarını “Çəhrayı qan” romanında qismən əks etdirmişəm. Ən əsası odur ki, mən damarlarımı iynədən qorudum, əlimi qumara öyrətmədim, bir ara badə ilə həmağuş olsam da ona da “yox!” deməyi bacardım.

Kənddə mənim yaxşı dostlarım var. Uşaqlıq dostum Ələkbər şirin, əlçatmaz, atalı-analı vaxtlarımın ən sadıq dostalrındandır, uşaqlığımız demək olar ki, birlikdə keçib. Rəhmətlik nənəsi Səkinə xala o qədər saf, qəlbi yuxa kimi kövrək bir qadındı ki, deyirdin, ilahi, yer üzündə bu qədər də büllur kimi şəffaf, təmiz insanlar var imiş. Sözündən-söhbətindən doymaq olmurdu. Çox vaxt eyvanda oturub yun çırpardı, Ələkbər balaca cızığından çıxanda Səkinə xalanın yun çubuğu işə düşürdü, onda mən bir göz qırpımında gözdən itirdim. İkimizin bir velosipedimiz vardı, bir dəfə o velosipedin “sep”i qəfildən necə yerindən çıxdısa sərt divarla üzbəüz qaldım, velosiped divara çırpıldı, əllərimi divara dayaq etməsəydim, başım parçalanacaqdı. Ayaqları-

mın dərisi sıyrılmışdı, hər iki əlimin içi göyərmişdi, biləklərimi tərpedə bilmirdim. Velosipedin qabaq təkəri qutab kimi bükülmüşdü...

Hər dəfə kəndə gələndə o xatirələr içimdə baş qaldırır. Kənddə-kəsəkdə rastıma çıxan uşaqlardan bəzisi mənə uşaqlıq dostlarımı xatırladır, sonra fikirləşirəm ki, axı onlar da artıq yavaş-yavaş yaşa dolurlar. Bir sinifdə oxuduğumuz uşaqlar indi yekə kişi olublar, qarşılaşanda onları bığlı-saqqallı görüb şaşırıram, mənə elə gəlir ki, yenə kənd məktəbində oxuyuruq, az qalır soruşum ki, bu gün dərəcə niyə gəlməmişdin?..

Bu kitab üzərində işləyərkən kənd nostalgiyası mənə güc gəldi və bu ruhda bir köşə yazısı yazdım. O yazı burdakı fikirlərimin davamı olduğu üçün kitaba da daxil etməyi lazım bildim:

“Kənd üçün darıxdığımı heç vaxt indiki qədər hiss etməmişdim. Şəhərə köçəndən bir müddət sonra rəhmətlik Elçin Səlcuqla rastlaşdıq, məlul-məlul üzümə baxıb dedi ki, “ə, mızqlet, məni tək qoyub getdin, üstəlik, dəmir yolunu da öz arxanca yığıb apardın.”

Mən kənddən çıxandan az sonra Bakıdan Buzovnaya uzanan dəmiryolu relslərini sökdülər. İndi uşaqlığımın geniş dünyaya ilk çıxış nöqtəsi və gəncliyimin gizli görüş yeri olmuş dəmiryol stansiyası da yoxdur, gözümü açıb gördüyüm insanlar da yoxdur, atam, anam, əmilərim, iki xalam, gənclik dostlarım Zakir, Mahir, məni jurnalistikaya gətirmiş Rəhimağa müəllim, Qarabağda şəhid olmuş sinif yoldaşlarım Samir, Kamran, daha kimlər, kimlər...-hamısı həmişəlik qeybə çəkiliblər. Mənim keçmişim onlardan ibarət idi, onlar öz ölümləriylə mənim uşaqlığımı, dəlisov

gəncliyimi də özləriylə aparıblar. İndi daha o Kənan yoxdur, o kənd də yoxdur. Gəncliyə xas iti, çevik ayaq izlərimizi traktorlar, asfaltçəkən maşınlar bu kənddən birdəfəlik silib atıblar. (Dəniz də qəsdimizə durub sahil qumları üzərindəki izlərimizi inadla silib. İndi o sahillərdə çaşqın izlər uzanıb gedir, bunlar çaşqın gəncliyin ayaq izləridir. Yeniyyətmişliyimdə dəniz sahilindən hündürlükdəki bir-birinə qısılmış evləri seyr edirdim, hər evin üstündə yuyulmuş pal-paltar bayraq kimi yellənirdi, yayın cırramasında bu evlərdən iki-bir, üç-bir şən, qayğısız insanlar çıxaraq üzüaşağı tökülüşürdülər. Gündən-günə artan yalın uşaq ayaqlarından məlum olurdu ki, bu insan pətəyində məhəbbət həmişə fəaliyyətə yətdədir.)

Dostlarla vədələşəndə deyirdik “gəl Buzovna kruquna”, “bazar qabağında gözləyirəm”, “ət dükanının qabağında gözlə” və sair və ilaxır. İndi nə o “kruq” var, nə o bazar, nə də ət dükanının izi-tozu qalıb. Zamandan üstün şeylər də varmış. Həmişə yığışdığımız “Dalğa” kafesinin yerində traktorla hamarlanmış torpaqdan başqa heç nə gözə dəymir. Saçımı qırxdırdığım bərbərxana da heç elə bil əzəldən yerli-dibli yox imiş. Dəllək də cavan ikən dünyasını dəyişdi. Aman Allah! Kənd başdan-başa yoxluq qoxuyur.

Mən isə yeni ili kədərli xatirələrin qoynunda keçirməyə məcburam... Əvvəlcə qəbristanlığa baş çəkdim, anamın məzarından əlli addım aralıda Elçin Səlcuqun qara mərmərdən qəbri içimi oyalayır. Baş daşının arxasında boz qurd şəkli çəkilib, sinə daşına Ramiz Rövşənin “Qara paltarlı qadın” şeirindən bir parça həkk edilib. Özü isə daşa dönmüş məhzun təbəssümü ilə məni salamlayır.

Ordan çıxıb dostum Sahibə zəng vururam və telefonlarımı söndürüb kənd yoluna çıxıram, dəhşətli dərəcədə içmək yanğısı bizi “kiloluq” deyilən yerə çəkib gətirir. Şərab da kara gəlmir. Xatirələr içimi göynədir, şəhərə qayıtmaq istəmirəm.

Tam iki gün şəhərdən, bilgisayardan, kitabdan, mətbuatdan, televiziyadan, dünyadan uzaq qaldım. İt kimi bu kəndin küçələrində divarları, adamları qoxulayaraq sərgərdan gəzib o doğma, isti həniri axtarsam da hər şey əbəs imiş. O kənd yoxdur! Ölüb o kənd!

Cavanlar günlərini çayxanalarda boş, mənasız söhbətlərlə başa vururlar, onların fikrini gün boyu ancaq bir şey məşğul edir,- hardansa bir az pul tapıb bazlıq eləmək. Maşınlarında ancaq bu tipli meyxanalara qulaq asırlar:

Sən də qaqaş, mən də qaqaş,
hərəkət edək yavaş-yavaş.

Bu əttökən meyxanaya o qədər şövqlə, huş-guşla qulaq asırlar ki, adam dəhşətə gəlir. Bu gəncləri qəflət yuxusundan oyadan bir kimsə yoxdur, bu gənclərə hansı əsrdə yaşadıklarını xatırladan bir işıqlı insana rast gəlməzsən, bu gənclər əlimdəki qəzet parçasına dana kimi gözlərini döyə-döyə baxırlar, bu gənclər bilgisayarla davranmağı heç bacarmazlar, bu gənclərin idealları yoxdur, məqsəd və missiya nə olduğunu anlamazlar, bu gənclərə mübarizə ruhu aşılamaq üçün illər lazımdır, onların maariflənməsinin uzun bir zamana ehtiyacı var, onlar nəinki xarici dil, heç öz dillərində normal danışıq və yaza bilmirlər, işlətdikləri obyektlərin qarşısına bircə kəlməni düz-əməlli yazıb vurmağı bacarmırlar. Adicə “ev alqı-satqısı” sözünü normal şəkildə yazmağı bacarmayan maklərlərin dəftərlərini açsanız gözünüz

kəllənizə çıxacaq; qalstuk vurub ofislərində kresloya yayxanan bu adamlar latın əlifbasında yazıb-oxuya bilmirlər. Bu adamları dindirəndə adama bir anlıq elə gəlir ki, Qorbaçov dövründə yaşayırsan.

...Mən onların arasında ancaq susa bildim, çünki tək idim. Niyə axı? Mən kənddə doğulmuşam, İsa yaşında bu kənddən çıxmışam. Niyə bu tezliklə yadlaşdım?! Dünənəcən kafelər küncündə ölüb-dirilən mən deyildimmi?

Gecə gözümə yuxu getmədi, kağız-qələm tapıb(evdən çıxanda özümlə adicə qələm də götürməmişdim) aşağıdakı misraları qaraladım:

Köhnə dostları,
yeni badə dostlarını
və onların boğazdanyuxarı tostlarını,
yaşadığın və atdığın qadınları,
müştərisi olduğun gecə barlarını
unut getsin!

Telefonunun yaddaşından sil bütün nömrələri,
bir müddət telefonsuz gəz,
yox ol bu yerlərdən,
özünü zamanın ixtiyarına ver,
sonra bax gör, zamanın yaddaşında
varmısan, yoxmusan?..
doğulduğun kənd,
tanış küçə,
yaşadığın ev
yad sifətlərlə çəpərlənib,
bu da sənə faniliyin əyaniliyi...
darılma, tanış kafeyə dön,

əmin ol,
bufetçi səni tanımayacaq,
bir dilim limonla
çappa stəkan dolu arağı
birnəfəsə başına çək!
Və çalış,
bir də bu yerlərə qayıtma...”

Bəzanə

...Bir dəfə yenə yolum “Əli ayağı”na düşmüşdü, Gərşivəz müəllim də tez-tez ora gəlib-gedirdi, rastlaşdıq, nə işlə məşğul olduğumu soruşanda dedim ki, “İki sahil” qəzetində işləyirəm. Diksindi elə bil: “Bay, baş redaktorunuz Vüqar döyül?”-deyə soruşdu. Dedim ki, bəli, odur. Gərşivəz müəllim dedi ki, mən Vüqara Neft Akademiyasında dərs demişəm, yaxşı oğlandır.

Otaqlardan birinə girib xeyli sonra qayıtdı, əlində ağzı bağlı bir paket tutmuşdu:- Səndən bir xahişim var,-dedi,- bu məktubu Vüqara çatdırarsan. Ancaq açma, sənə aid deyil. Baş üstə! Çatdıraram.-dedim.

Yolda dözməyib paketi açdım. Gərşivəz müəllimin öz dəst-xəttilə yazdığı o bir əlcə kağız arxivimdə qalır, bu yazını işləyərkən həmin kağızı axtardım, rastıma çıxmadı, təxminən belə yazmışdı: “Vüqar, salam! Kənan bizim adamdır, ondan muğayat ol! Gərşivəz Quliyev.” Təbii ki, mən o kağızı Vüqar Rəhimzadəyə vermədim. Belə şeylərdən

xoşum gəlmirdi, amma Gərşivəz müəllimin qayğısını ömrüm boyunca unutmaram. Ruhu şad olsun!

Buzovna kəndi qədim yaşayış yerlərindəndir, burada əhali əsasən əkinçilik və bostançılıqla məşğul olub. Bu yaxınlarda hardasa oxudum ki, guya yerli camaat burada öskürəyə qarşı bitən buzovna adlı otdan istifadə etdikləri üçün kəndin adı Buzovna qalıb. Əlbəttə, gülünc və əsassız ehtimaldır. Bəziləri isə buranı axar-baxarlı məkan kimi Bəzanə adlandırmış. Rəhimağa İmaməliyev “Bakı kəndləri” ensiklopedik məlumat kitabında bu kəndin tarixi haqqında doğru-dürüst bilgiler verir. O, kəndin adının guya buzov ovu ilə əlaqəli olduğunu da elmi əsaslarla təkzib edir.

“Bəzi tədqiqatçılar, mütəxəssislər “Buzovna” toponimini fars dilinin məhəlli ləhcələrindən olan tatca “buzov”, “puzov” və s. sözlərlə mənalandırır, “suya girən burun” mənası kimi açıqlayırlar. Kəndin adını eyni zamanda “buzov ovu”, “buz ovu” kimi mənalandıranlar, “bozaq” adlı tirə ilə şərh edənlər də vardır.” (R.İmaməliyev, “Bakı kəndləri”, “Boz oğuz” nəşriyyatı, 1996, səh. 20-21) Müəllif daha sonra qeyd edir ki, Bakının Xəzərsahili kəndlərinin əksəriyyəti Buzovna kimi coğrafi girintili-çıxıntılı yerlərdən ibarətdir və nəyə görə onlar yox, məhz Buzovna kəndinin adı “suya girən burun” kimi mənalandırılır? Bu fikir tamamilə səhvdir və elmi əsası yoxdur.

Məşhur şərqşünas Mirzə Kazım bəyin tələbəsi İlya Nikolayeviç Berezin Bakıtrafi kəndləri gəzmiş, burada tədqiqatlar aparmış və bu tədqiqatların nəticəsi olaraq “Abşeron yarımadasına səyahət”(1845) əsərini yazmışdır. Həmin əsərində Berezin Buzovnanın mənşəyini ilk dəfə elm aləminə açıqlamışdır. Onun gəldiyi nəticəyə əsasən “Buzov-

na” adının mənası Boz oğuzlarla əlaqəlidir. Buzovna haqqında Brokqauz və Yefronun ensiklopedik lüğətində(1891, c. 8, səh.59) məlumat var. Burada yaşayış məntəqəsinin ikinci adı Buzoqna kimi qeyd olunub. Bu fakt kəndin bozaq tayfaları ilə əlaqəsini bir daha sübut edir.

1842-ci ildə burada 1300 nəfərə yaxın əhali yaşayırmış. Abbasqulu ağa Bakıxanovun ulu babası Bakı sultanı, polkovnik Dərgahqulu bəy Heybətəy oğlu bu kənddə yaşayıb ömür sürmüşdür. “Abbasqulu ağa Bakıxanov” Fondunun sədri Hüseynağa müəllim bu haqda mənə danışmışdı. Dərgahqulu bəyin vəfatı tarixi 1738-ci il kimi göstərilir, doğum tarixi haqda isə dəqiq məlumat yoxdur.

Buzovnanın Boz oğuz tayfalarının yaşayış məskəni olması haqqında mərhum şair-qəzəlxan Məşədi Azərin “Oğuznamə” əsərində də bəhs edilir. Ötən əsrin əvvəllərində “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin rəhbəri olmuş Məşədi Azərin “Seçilmiş əsərləri” çapa hazırlanarkən “Oğuznamə”ni oxudum, orada aydın şəkildə yazılır ki, Boz oğuzlar bu yerlərdə uzun sürə yaşamış, nəsil artırmışlar. Sonralar “İki sahil” qəzetində çalışarkən Məşədi Azər Buzovnalı haqqında kiçik bir yazı yazdım, bu yazı Azərbaycan mətbuatında onun haqqında yazılan ilk yazıydı. Sonralar onun həyatı, keçdiyi ömür yolu ilə dərinlən maraqlanmağa başladım, 1997-ci ildə “Dünyanın bir tənha şairi vardı...” adlı geniş bir esse də yazdım. Qəribədir ki, bu yazını hansı qəzetə verdimsə çap etmədilər. Bir dəfə Bakı Kəndlər Birliyinin sədri, Hərəkət dövründə böyük xidmətləri olmuş Nəsir Ağayevin evində olarkən bu haqda söz açdım, dedi ki, gətir, biz onu “Meridian” qəzetində çap edək. Yazının əlyazmasını

məndən aldı, sonra səs-soraq çıxmadı. Yaxşı ki, yazının üzünü köçürmüşdüm.

2006-cı ildə İlham Tumasgil yeni qəzet buraxmağa başladılar: “Nota bene”. Kəskin yazılarıyla həmişə cəmiyyəti silkəyən, “Xural” qəzetindən tanıdığım Sərdar Əlibəyli mənə zəng vurdu ki, Axundov kitabxanasının yeməxanasında oturmuşuq, gəl. Getdim, İlham Tumas, hərəkətdən tanıdığım Fərəməz Novruzoglu, Sərdar Əlibəyli, Xanəmir, Etimad Başkeçid və daha bir neçə nəfər kiçik masa ətrafına yığılmışdılar. Sonra Rasim Qaraca da çiyində çantası gəlib çıxdı. İlham Tumasla orada tanış oldum. Əslində qiyabi olaraq mətbuatdan bir-birimizi tanıyırdıq. “Ekspress” qəzetində maraqlı yazıları çıxırdı, Naxçıvandan yazdığı reportajlar xüsusilə yadımda qalıb. İlham dedi ki, sən bizimlə əməkdaşlıq etsən yaxşı olar. Elə oradaca neçə ildən bəri arxivimdə qalan həmin yazını xatırladım. İlham dedi ki, gətir çap edək. Məşədi Azər haqqındakı yazı 9 ildən sonra “Nota bene”də çap olundu. Yadımdadır, Həmid Herişçi o yazını oxumuşdu, küçədə rastlaşdıq, dedi ki, “əla yazıdır, xoşuma gəldi.” O yazıda kəndin keçmişiyə bağlı xeyli faktlar yer almışdı.

Professor Vilayət Quliyevin bağı “Əli ayağı”na gedən yolun sağ tərəfində, “Leninneft” düşərgəsinin yaxınlığındadır. Bir dəfə ondan müsahibə almaq məqsədilə bağına yollandım, çox yaxşı qarşıladı, tanışlıq verdim, məqsədimi bəyan etdikdən sonra iri kaşılar döşənmiş geniş eyvanda yerimizi rahatladığ, suallarla tanış olduqdan sonra başını qaldırıb üzümə baxdı: “Hiss olunur ki, ədəbiyyatı çox yaxşı bilirsən, sualların da xoşuma gəldi.” Bir az ürəkləndim, qəzetdən aralanmışdım, işsiz vaxtlarım idi, bəzi qəzetlərlə

əməkdaşlıq edib qonorar alırdım. Vilayət müəllimə radioda işləmək istədiyimi dedim, dedi ki, Mövludə tapşırıram, səni işə götürür. Mövlud Süleymanlı o vaxt Aztv-də radio üzrə sədr müavini idi. Deyəsən evinə zəng elədi. “Mövlud, yanına bir cavan oğlan gələcək, yaxşı qələmi var, istedadlıdır. Gör orada ona bir iş-zad düzəldə bilərsən.” Dəstəyin o başından verilən cavab müsbət idi. Vilayət müəllim dəstəyi qoyub gülümsədi: “Həə, işin düzəldi. Günü sabah get yanına.”

Aztv-nin dəhlizlərində Qulu Ağsəslə rastlaşdım, məsələni ona da açdım, dedi ki, Mövlud müəllim gözəl insandır, keç yanına, sözünü de. Xahişini yerə salmaz.

Mövlud Süleymanlının oturduğu kabinetin ağzında meşin cildli qapı ilə üz-üzə dayanıb tərəddüdlə döyüşürdüm. O gün mən Mövlud Süleymanlının kabinetinə keçib demədim ki, mənə Vilayət müəllim göndərib, sakitcənə sivişib aradan çıxdım. İndi fikirləşirəm ki, ağılsız iş görmüşəm. Çox ağılsız...

O axşam çox şeylərdən danışdıq. Söhbət hərlənib-fırlanıb Buzovnanın tarixi üzərinə gəldi. Yadımdadır, Vilayət müəllim dedi ki, alimlər bu kənddə Tunc və Dəmir dövrünə aid tapıntılar aşkara çıxarıblar, bu da onu göstərir ki, Buzovna olduqca qədim tarixə malik bir yerdir. Sonralar Vilayət Quliyevin “Abşeron XIX-cu əsrdə” adlı geniş məqaləsini də tapıb oxudum. Qılman İlkinin “Bakı və bakılılar” kitabında olduqca qədim tarixi olan, zəngin mədəniyyət abidələrinin yerləşdiyi Buzovna kəndi haqqında vur-tut üçcə cümlə ilə məlumat verilir. Yazıçı özünü əziyyətə salmaq istəməyib, fərziyyə olaraq dolaşan fikirlə kifayətlənib; guya kəndin adı öskürək dərmanı olan buzovna otundan götürülüb. Kitabın “Bakı ziyalıları” bölməsində

Buzovna kəndinin yetirdiyi alimlər, elm və mədəniyyət xadimlərindən birinin də adı yoxdur. Qocaman yazıçı digər kəndlər haqqında geninə-boluna danışsa da, Buzovnaya çatanda səxavət kisəsinin ağzını bağlayır. Buna etiraz əlaməti olaraq mətbuatda bir yazıyla çıxış etdim.

Buzovnanın ərazisində Qafqaz Albaniyasının islama-qədərki dövrünə aid memarlıq abidəsinin qalıqları qalır. Bu tarixi abidə III əsrə aid edilir. Mən uşaq ikən, tumanpaça vaxtlarımda öz yaşıdlarımla, çox vaxt təmtək bu məbədin böyründən keçəndə o, qorxunc, qaramat görünüşü ilə həmişə məndə vahimə oyadırdı. El arasında bu dini abidəyə Nəsrani məscidi və ya Tərsa piri deyirlər, o ərazi Nəsrani məhəlləsi adlanır. Bu tarixi abidə Abşeronda Qafqaz Albaniyasına aid yeganə məbəddir. Çatlı-tağlı abidənin bir hissəsi indi qalır. Bəzi üzdənirəq erməni alimləri bu yeri erməni məhəlləsi kimi təqdim etməyə çalışıblar. Həmin Brokqauz və Yefronun lüğətində deyilir ki, Nəsrani pirinin dağıdılmış qülləsindən tapılan yazıdan məlum olur ki, hicri 53-cü ildə (miladi 672) padşah Məlik Salar burada binalar inşa etdirmişdir. Bir də ki, axı 1900-cü ilə qədər bu yerlərdə xaçpərəst ermənilər yaşamamışdır.

Bu yazını işləyərkən bəzi mənbələrə, Bakının tarixiylə bağlı kitablara yenidən nəzər salası oldum. 1992-ci ildə “Həzrət Əli” qədəmgahı haqqında nəşr edilmiş balaca bir kitabçada xeyli maraqlı faktlara rast gəldim. Həmin kitabçada qeyd edilir ki, “Buzovnada vaxtilə Şirvanşahlar dövrünə aid (XV-XVI əsr) bürc-qala olmuşdur, həmin qala bu yaxınlardək saxlanılırdı. Şirvanşahların yay iqamətgahı da həmin qalada yerləşirdi. Bu məlumatı görkəmli alim, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki Y.A.

Paxomov da təsdiq etmişdir. Qalanın kitabəsini görkəmli rus şərqşünası N.V. Xanikov Buzovnadən aparıb 1853-cü ildə Peterburqdakı Asiya Muzeyinə təhvil vermişdir.”

Hə, tam təsadüf nəticəsində Gərşivəz müəllimin qeydləri olan əl boyda kağız parçası rastıma çıxdı. Yuxarıdakı qeydləri yazdıqdan təxminən iki ay sonra. Kəndə getmişdim, bağda qalmış arxivimi nəzərdən keçirərkən şax bir kağız parçası inadla diqqətimi özünə çəkdi.

“Vüqar, salam!

Keyfin-əhvalın necədir?

Biz də qocalırıq özümüz üçün. Sənə işlərinde müvəffəqiyyətə arzulanıram. Allah-təala öz şahpərinə sənənin üstündən əskik etməsin!

Hörmətlə: Gərşivəz.

Qeyd: Bu məktubu təqdim edən Kənan bizimlə yaxındır, gözün üstündə olsun.”

Buzovnadə nəhəng bir məscid də var, bu məscidin taleyi keşməkeşli olub. Yadımdadır, uşaqlıqda ipə-sapa yatmayan, nadinc uşaqlar bu məscidin arxasına yığışib siqaret çəkir, kart oynayır, balaca duduşlarını bir-birlərinə göstərirdilər. Bir dəfə anamın dayısı nəvəsi Nazimlə məscidin arxasına çəkilib gizlicə siqaret çəkirdik, qəfildən o şalvarımın düyməsini açıb hazır vəziyyətə gəlmiş şeyini çölə çıxardı və yerdən götürdüyü boş “dixlofos” qabını penisinin başına keçirdi və masturbasiya eləməyə başladı. Təəccüblə baxdığımı görüb:-çıxart görüm səndə necədir?-dedi. Dalına

bir tәpik vurdum vә o, mәnimlә tutaşdı. Qapqara oğlan idi, qaraçı uşağına oxşayırdı, saçları da indiki bәzi modabaz oğlanların saçı kimi biz-biz dururdu, bir fәrqlә vardı ki, bu onun saçının tәbii formasıydı. Nazimin atası Adil kişi dә kәlә-kötür, pinti adam idi, sifәt quruluşuna görә meymundan bir az fәrqlәnirdi. Elә bil meymunun insana çevrilmәsinin ilk nümunәsiydi.

Nazim yeniyetmәlik yaşını adlaya bilmәdi, qara ciyәri şişdi vә hәkimlәр onu xilas edә bilmәdilәр. Onun ölümü mәнә çox pis tәsir etmişdi. Bir neçә ay havalı kimi gәzib-dolandım. Aradan neçә il ötәndән sonra tәzә qәbristanaya yolum düşmüşdü, qәbirlәр arasında tanış bir üz mәni ayaq saxlamağa vadar etdi. Sadә, ağ daşdan düzәldilmiş bir qәbirin baş daşına kiçik şәkil hәkk edilmişdi. Mән Nazimi tanıdım. Mәzarın önündә ayaq saxlayıb diri, canlı Nazimi xatırladım. Bu şәkli görәsән hardan tapmışdılar? Nazim elә bil mәzarı başında dayanan adamlara yalvarırdı ki, amandır, mәni burdan xilas edin! Onun gözlərindəki bu yalvarış mәni sarsıtdı. Yерә çöküb hönkür-hönkür ağladım.

Arxasında rәhmәtlik Nazimlә hoqqalar çıxartdığımız hәmin o mәscidin bünövrәsini Kәrbalay İmran qoyub, onu canlı şәkildә görән adamlardan indi heç biri qalmayıb. Onun doğum tarixi dә heç kimә mәlum deyil. Deyilәnә görә, dörd oğlu bir qızı olub, bir oğlu Böyük Vәtән müharibәsində itkin düşüb. Hal-hazırda nәvәləri kәnddә yaşayır. Mәnim anamın müәllimi olmuş Abbasqulu müәllim onu canlı surәtdә görmüşdü, o da bir neçә il bundan әvvәl rәhmәtә getdi. Rәssam Rәfael Muradov onun tәxәyyülünә әsasән Kәrbalay İmranın portretini çәkib. Rәfael Azərbaycanın tanınmış fotojurnalistlәрindən olan Üzeyir Muradovun qardaşıdır.

Deyilənə görə, Kəbleyi İmran ovsunçu imiş, yəni ilan tutanmış, həyətlərə girən ilanları onun əliylə tapıb çıxarmışlar. O, Cümə məscidinin bünövrəsini qoyanda heç ağlına da gəlməzdi ki, tikəcəyi məscid müharibə illərində taxıl anbarı, sonra isə sovet hökuməti dağılanadək mağaza kimi istifadə ediləcək. Məscid evimizin qənşərindəydi, anam, atam hər gün məni ora nəsə almağa yollayırdılar. Sənaye malları, pal-paltar, texniki avadanlıq, bir sözlə, nə desən burda satılırdı. Buranı univermaq kimi eləmişdilər. Atam uşaqılıqda mənə yolkanı da, onun bər-bəzək əşyalarını da bu mağazadan almışdı, hətta burdan mənə bir rus gitarası da almışdı, qəpikləri yığmaq üçün alma fiqurlu daxıl, tütək, rezin top, daha nələr, nələr almışdı. Anam tütəyi sındırırdı, rezin topu bıçaqla deşirdi, ağlayıb özümü yerə sürtür, hikkəmi yeridirdim; həmin şeylər yenidən alınırdı. Anam ger-geyimi, evə lazım olan nə varsa hamısını buradan alırdı. Bir dəfə atamın mənə verdiyi qəpikləri yığıb 3 rubla bir elektrik peçi aldım, anam o qədər sevindi ki. Bu addımı atmağım onun üçün gözlənilməz olmuşdu, ilk dəfəydi ki, balaca uşaq qəpiyi qəpiyin üstə yığıb evə nəsə alırdı. Düzdür, pulu özü qazanmamışdı, amma bilirdi ki, evdə ən çox nəyə ehtiyac var, indidən cəfakeşlik edir, qayğı çəkirdi.

Kəblə İmran Cümə məscidinin bünövrəsini qoyduqdan sonra bənnalar Yusif, usta Xaliq, Kərim, Gülhəsən işə başlayırlar. Deyilənə görə, məscidin tikintisi üçün sal daşları at arabaları ilə uzaq məsafədən gətirmişlər. 1900-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası qızıdır və məscidin tikintisi yarımçıq qalır. 1918-ci ildə sabunçulu xeyriyyəçi Hacı Əhədulla tikintiyə külli miqdarda pul buraxır, ustalar həvəslə qollarını çırmayıb işə başlayır, yenə ermənilər şəhərdə aranı

qarıdırırlar, iş bu dəfə də yarımçıq qalır. O vaxt hələ məscidin günbəzi, minarəsi qoyulmamışdı.

Məscid hasar tərəfdən daş piltələrlə üzlənib, həm iç, həm də bayır tərəfindəki divarlarında ərəbcə işlənmiş daş kitabələr var, mehrabın üzərində isə “La ilahə illəllah, Mühəmmədən rəsulullah, Əliyyə vəliyyullah” yazılıb. Mehrabın sağ və sol tərəflərində medalyon içərisində: “Allah, Mühəmməd, Əli, Fatimə, Həsən, Hüseyin” adları yazılıb.

1987-ci ildə Məşədi Qərib məscidinin rəisi(sonralar Elçibəy hakimiyyəti dövründə bizim rayonun icra başçısı olmuş)Hacı Əmirulla və kəndin axundu Hacı Soltan Şeyxülislam Hacı Allahşükürə müraciət edirlər ki, məscidin təyinatı üzrə fəaliyyət göstərməsinə yardım göstərsin. Şeyxin müdaxiləsindən sonra məscid alınaraq onlara qaytarılır. Hacı Əmirullahın təşəbbüsü ilə məsciddə ciddi təmir-tikinti işləri başlanır. Yadımdadır, o vaxtlar Məşədi Qərib məscidinə Quran dərsinə gədirdim. İslama qayıdış dövrü idi, dini qadağalar, yasaqlar götürülmüşdü, məscidə güclü axın var idi. 1989-cu ilin məhərrəmlik ayı Aşura günlərində məscid dolub-daşırdı, isti aylar idi, camaat içəri sığmırdı, axşam hava qaralandan sonra da evlərinə getmək istəmirdilər, həyətdə yerə brezent parça döşəyib mütəkkələr atmışdılar ki, adamlar oturub axundun moizəsini dinləsinlər. Məscidin sütunlarına səsgücləndiricilər bərkidilmişdi, mərsiyə oxuyanların səsi bütün kəndə yayılırdı.

Onda axund Hacı Soltan dedi ki, bəlkə Aşura gününü İmamın üçünə qədər böyük məsciddə oturaq, camaat oraya gəlsin. Beləliklə, təziyədarlıq hələ təmir olunmamış Cümə məscidində davam etdirildi. Daha bura taxıl anbarı deyildi,

univermaq deyildi, buranın divarlarında azan səsi dolaşırdı. O vaxt on dörd yaşım var idi, fikirləşirdim ki, nə yaxşı bu xoşbəxtlik mənə nəsisib oldu. Amma bu xoşbəxtliyin ömrü uzun sürmədi.

Ölüm qorxusunu hiss edəndə...

20 yanvar hadisələri haqda sonuncu dəfə on beş il bundan öncə yazmışam. Geniş bir yazıydı. İndi o yazını tapa bilmirəm, o vaxt mətbuatda çap olunmuşdu. O yazıda çox kəskin ittihamlar vardı, olduqca emosional bir yazıydı.

Yazının adını da xatırlayıram: “Sabahımıza aparan yol”. Niyə belə pafoslu başlıq seçmişdim, deyə bilmərəm. Yəqin zamanın havasına uymuşdum.

...O günü bütün aydınlığıyla, daha dəqiq desək, qaranlıqla xatırlayıram. Qaranlıq bir gün idi. Sözün bütün mənalarında. Hava hələ ertədən tutqun idi. Ordu hissələrinin Bakıya yeridiləcəyi haqqında şayiələr dolaşırdı, amma heç kim ordunun dinc əhaliyə atəş açacağına inanmırdı. Rəhbərlikdə təmsil olunan şəxslər televiziya ilə çıxış edərək xalqı inandırmışdılar ki, ümumiyyətlə, ordu Bakıya girməyəcək. Amma mərkəzin “demokratiya” oyununun kiminsə başında çatlayacağı şeksiz idi. Rəhbərlərin qətiyyətsizliyi hansısa fəlakətə səbəb olacaqdı. Lakin belə bir sonluq kimin ağına gələrdi...

Yadımdadır, Vəzirov hansısa zavoddakı görüşündə müdafiə dəstələrinin yaradılmasından danışmışdı. Sən demə, bütün bu söhbətlər ordunu Bakıya çağırmaq üçün bir bəhanə

imiş. Hadisədən təxminən bir həftə əvvəl Bakıdakı erməni evlərinə basqınlar oldu. Sumqayıt hadisələri kimi, bu hadisələr də öncədən ustalıqla planlaşdırılmışdı. Yanvarın 13-14-də Bakıda SSRİ-nin müxtəlif guşələrindən gəlmiş yüzlərlə cinayətkar olub. Milliyyəti bilinməyən bu adamlar məqsədyönlü şəkildə şəhərə yeridilmişdi və onlar təxribatlar törətmək üçün təlimatlandırılmışdı.

Köhnə siyasətdir. Vaxtilə, Pyotrun, Yekaterinanın çarlığı dövründə də ermənilər şikayət məktubları yazırdılar ki, qoymayın, müsəlmanlar bizi burda qırır. Bu da rusların Qafqaza yürüşündən ötrü əsas bəhanə olmuşdu. Təxribatın motivi eyni idi.

Bir də onu xatırlayıram ki, fransız mətbuatında Qorbaçovun Qarabağ hadisələrinə münasibəti belə ifadə olunmuşdu: “Tatarlar qəzəblənib”. Bunu səhv etmirəmsə, sonralar Sabir Rüstəmخانlı da yazmışdı. Biz isə düşünürdük ki, tatar ifa-dəsi çarizm dövründə qalıb.

Xalqın arasında total bir vahimə dolaşırdı, heç kəs də bu vahiməni yaxına buraxmaq istəmirdi. Bizim kənddən cavanlar dəstə-dəstə toplaşib avtobuslarla Qala yoluna axışırdılar. Havalı vaxtlarım idi, 88-ci ildən dərsləri buraxıb mitinqlərə gedirdim. Valideynlərim buna görə ciddi narahat idilər və mənə gözdən qoymurdular. Həmin gün atam Neft Daşlarındaydı, anam evdə tək idi. Bütün kənd əhli “Məşədi Qərib” məscidinə toplaşmışdı, şəhərdən həyəcanlı xəbərlər gəlirdi. Hamı eyni fikirdəydi: “Ordunu şəhərə buraxmayacağıq!”

Mən heç vaxt insanları bu qədər yekdil görməmişdim. Cavanların gözündən qıgılcım yağırdı. Hamının sözü bir idi. Qorxaqlar qorxu hissini unutmşdu, qorxmayanlar kütləni meydanlara səsləyirdi. Qala qəsəbəsindən şəhərə gedən

yolda barrikadalar qurulmuşdu. Yanvarın 19-u günorta cavanlara qoşulub barrikadalar olan yerə getdim.

İlahi, bu insanları yerindən dəbərtməkmə olardı?! Onlar şəhərdən gələn yola canlı çəpər çəkmişdilər. Sonra öyrəndik ki, “Salyan kazarması”nda da camaat yolu bağlayıb. Avtobuslarla ətraf kəndlərdən ərzaq daşınırdı ki, burda duranlar ac qalmasınlar. Rəhim Qaziyev bir neçə tanımadığım adamla gəlib camaatı dağılışmağa çağırırdı. Yadımdadır, o dedi ki, hər cür təxribat ola bilər, provokasiyalara uymayın, dağılışın.

Ancaq heç kəs yerindən tərpənmədi. Rəhim Qaziyev çıxışının heç kəsə təsir göstərmədiyini görüb adamlarla ayrılıqda söhbətlər aparmağa başladı. Dedi ki, “Salyan kazarması”nda da camaat yığılıb. Amma hər şey ola bilər, küyə getməyin, gedin evinizə.

Amma kütlə israrlıydı. Kütlə qana yerikləyirdi.

Axşamüstü kəndə qayıdan avtobuslardan birinə minib evə gəldim. Anam qonşu arvadları başına yığıb əməlli-başlı ağlaşma qurmuşdu. Məni görcək azca toxtadı.

-Ay bala, getmə ora! Ora qan çanağıdı! Getmə!- dedi.

Vur-tut 15 yaşım vardı, bəlkə də vəziyyətin ciddiliyini tam mənada dərk eləməirdim. Amma anamın ürəyinə nəşə dammışdı.

O axşam anamın yalvarışlarına əhəmiyyət verməyib göz-dən yayındım, dayım oğlunun maşını ilə yenidən Qala yoluna qayıtdım və...

Kimsə odlu-alovlu çıxış edirdi, deyirdi ki, bizim silahımız yoxdur, amma üstümüzə qoşunla gəlirlər. Lenin sağ olsaydı, bəlkə elə özü kəndli kütləsini bu quduzlaşmış quruluşu yıxmağa səsləyərdi.

Uzaqdan atəş səsləri eşidildi və kütlə sim kimi gərildi. Qaranlıqda güllələr uçuşurdu. Kütlə bir anda noxud kimi ətrafa səpələndi. Hərə bir tərəfə qaçırdı, ətrafda qışqırıq səsləri eşidilirdi. Dayım oğlu “Jiquli”sini şam ağaclarının arxasında, torpaq yolda saxlamışdı. İkimiz də maşına tərəf cumduq və magistral yola çıxmağa imkan olmadığından Qala-Şüvəlan yoluna çıxdıq.

Ölüm qorxusunu bütün dəhşətilə ilk dəfə onda hiss elədim. Dayım oğlunun əlləri əsirdi, özünü elə itirmişdi ki, xeyli yolu maşının işıqlarını yandırmadan sürmüşdü, sükani nizamlaya bilmədiyindən maşın tez-tez çala-çuxura düşüb silkələnirdi.

Sağ-salamat evə gəlib-çıxdığıma inana bilmirdim. Evdə işıqlar sönmüşdü, anam əl radiosunu açıb şəhərdəki vəziyyətdən xəbər tutmaq istəyirdi, amma heç bir dalğa tutmurdu. Rəngimin ağardığını görüb məni qucaqladı:

-Nəsə olub?

-Adamları gülləyə tutdular,-dedim.

Hələ şəhərdəki faciədən xəbərimiz yox idi. Amma sövq-təbii anlayırdım ki, şəhərdə toplaşanları da qırıblar.

Tanklar şəhərə girmişdi...

Bayram Bayramova yazdığım məktub

90-cı ilin qanlı yanvar hadisələri hər şeyin üstündən xətt çəkdi, bu dəfə də başibələli məscidin tikintisi yarımçıq qaldı. Qəribədir, hər dəfə ustalar işə başlayanda hansısa qara bir qüvvənin əliylə şəhərdə iğtişaş yaranır, qan tökülür, əl işgücdən soyuyurdu.

1989-cu ilin yayında məscidin qarşısında izdihamlı mitinqlər başladı. Mitinqlərə əsasən Nəsir Ağayev başçılıq edirdi. Onun ayaqları işləmədiyindən cavanlar onu stulda gətirib-aparırdılar. Mikrofondan imperiyaya qarşı qəzəb püskürən Nəsir müəllimin qorxusundan vəzifəli şəxslər tük salırdılar. Oturduğu yerdə belə adamı zəhmi basırdı. Prinsipial, inandığı ideyalar uğrunda ölümə belə getməyə hazır olan bir adamdı, gözü-könlü tox idi. Baxmayaraq ki, ayaqları öz ixtiyarında deyildi, başqalarının yardımına ehtiyacı vardı, gənclər könüllü şəkildə onun qulluğunda dururdular, ona xidmət etməkdən qürur duyurdular. Çünki o, xəstə canıyla millətin azadlığı uğrunda savaşa atılmışdı. Yadımdadır, mitinqlərdən birində rayonumuzun o vaxtkı birinci katibi Niyazi Nəcəfov ehtiyatla Nəsir müəllimə yaxınlaşıb nəsə demək istədi, o isə oturduğu yerdən çevrilib qəzəblə birinci katibi süzdü və ona “mənə söz deməyə sən mənəvi haqqın çatmır, üzük burdan!”- dedi. Ətrafda dayananlardan bəziləri narahatlıqla yerlərində qurcuxdular. Hər halda, təhqir olunan rayonun birinci katibiydi. Birinci katib heç nə olmayıbmiş kimi astadan:- “Yaxşı da Nəsir, camaatın içində məni biabır eləmə...”-dedi. Nəsir müəllim qəsdən səsini qaldırdı:

-Biabır olmağını istəmirsənsə, otur maşına, çıx get. Əks halda, səni kütlənin əlindən almağa mənim gücüm çatmayacaq!..

Qəsəbədəki 55 sayılı Texniki-Peşə məktəbində dərs deyən Nəsir müəllim sonralar Bakı Kəndlər Birliyinin sədri kimi Bakı camaatının problemlərinin həlli istiqamətində xeyli işlər gördü. Onun ətrafında qəsəbə ziyalıları professor Bəhlul Abdulla, Hacı Əmirulla, Mirzə Ağabəyli, uzun illər kənd uşaqlarına ədəbiyyatdan dərs demiş əməkdar müəllim Heydər Eyvazov, Gərşivəz Quliyev, kəndin axundu Hacı Soltan və digər vətənpərvər gənclər birləşmişdi.

Xalq hərəkəti gün-gündən genişlənirdi. Bu hərəkət get-gedə özünü daha aydın göstərərək tələbələrin, yazıçıların simasında özünə tərəfdar axtarırdı. Bu hərəkətin şüuru onun öz içindən doğulur, canlı bir varlığa çevrilir, bəşəri həqiqət təki yetginləşirdi. Kütlə düşüncəsinin, xalq şüurunun qarşısında bütün nəzəriyyələr gücsüzdür.

Cavanlı-qocalı yığışb kənddən avtobusla şəhərə- Azadlıq meydanında keçirilən mitinqlərə gedirdik. O zaman mənim vur-tut 14 yaşım var idi, əslində bu hərəkətin mahiyyətini də tam mənada dərk etmək iqtidarında deyildim, amma qeyri-şüuri olaraq, hansısa güclü bir hissə məni meydanlara çəkirdi. Bu, adi uşaq marağı deyildi, ən azından, mən bilirdim ki, Azərbaycan SSRİ-dən qopmaq, müstəqil bir respublika olmaq istəyir. Üç rəngli bayrağı da ilk dəfə o meydanda gördüm, o bayrağı tikən Gültəkin ananı da. Yadıma gəlir ki, camaata “Mənlik” qəzeti paylanırdı, bu qəzet “samizdat” qəzetlər sırasındaydı, baş redaktoru da səhv etmərsə, Rafiq Turabxanoğlu idi. O, qatı millətçi kimi tanınırdı və həmin qəzətdə də türkçülük, turançılıq ideyaları aparıcı

mövzu idi. R. Turabxanoğlu sonralar Ayaz Mütəllibov dönəmində prezidentliyə namizədliyini də irəli sürmüşdü.

Dəniz vağzalı tərəfdə yük körpülərinin üstündə qüllə kranlar ucalırdı, onlar boyun-boyuna dayanmış zürafələrə bənzəyirdi. “Koroğlu”nun “Üvertüra”sı səslənəndə milyonlarla yumruq havada düyümlənirdi. Bu mitinqlərə yarlıq vurmaq, pərsəng asmaq istəyənlər də bəs deyincəydi. Çoxu belə düşünürdü ki, bu mitinqləri də KQB təşkil edir, camaat meydana yeridilmiş “drujinniklərə” şübhəylə, ehtiyatla yanaşırdı. Aradan uzun bir zaman keçəndən sonra çox şeylərin üzərindən sirr pərdəsi qalxacaqdı və o vaxt camaatın şübhələrinin heç də əbəs olmadığı aydın olacaqdı. Bu, tamamilə başqa bir söhbətin mövzusudur. Bir şey dəqiq idi ki, o meydana yığışanların əksəriyyətinin qəlbi yalnız bir istəklə döyünürdü- Azadlıq istəyilə! Məhz buna görə xalq oraya Azadlıq meydanı adını verdi.

Sonra Qarabağ müharibəsi şiddətləndi, Bakıda hakimiyyət ehtirasları qızıışdı, ölkə demək olar ki, başsız qaldı, Şuşa, Laçın işğal olundu. Məscid hayında olan varımı? Biz bir dəstə kənd cavanları tez-tez “Əli ayağı”na dönən yolun tinində yığışırdıq, gümanlarımız min yerə haçalanırdı və ümidlər getdikcə öləziyirdi. Tikintisi yarımçıq qalmış məscidin kədərli görkəmi ürəyimi sızladırı, düşünürdüm ki, görəsən nə vaxtsa bu məscid tam tikilib istifadəyə veriləcəkmə, onun minarələrindən bir də azan səsi ucalacaqmı, biz o günü görəcəyikmi? Açığı, bütün bu xülyaların nə vaxtsa gerçəkləşəcəyinə inamım itmişdi. Xalq hələ aldadıcı ilğım içində karıxıb qalmışdı, münasibətlər, dəyərlər sistemi kökündən dəyişirdi. Bu illər mənim yeniyetməlik çağlarıma təsadüf edir. 1991-ci ilin aprelində mən qırmızı

sovet pasportunu aldım və həmin il də 70 illik bir imperiya süqut etdi, dünyanın altıda bir hissəsinə hökm edən SSRİ-nin dayaqları çökdü. Ondan əvvəl həmin ilin avqust ayında Qorbaçov Yaltada ikən sovet rejimini qoruyub saxlamaq istəyən yüksək çinli məmurlar ölkədə fəvqəladə vəziyyət elan etdilər. Gennadi Yanayev Moskva şəhərinə hərbi qüvvə yeritdi və Qorbaçovun guya “səhhəti ağır” olduğu üçün səlahiyyətləri Yanayevin əlinə keçdi. Lakin “avqust qiyamı” tezliklə yatırıldı. Dağılma prosesi isə qarşısızalmaz bir sürətlə bütün ölkəni bürüyürdü. Nəhayət, 1991-ci ilin dekabrında başı xallı gürzə istefa verdi və SSRİ dağıldı. Can verən imperiyanın boğuş xırıltılarını meydanlardan yüksələn “azadlıq!” nidaları batırırdı.

Deyəsən tarixi xronika alınır. Amma yox, bütün bu cahanşümul hadisələr bizim hər birimizin şəxsi taleyindən keçib gedirdi. Dağılmış imperiyanın xarabalıqları içində çaşbaş qalmış yaşlılar bizə yol göstərməkdə çətinlik çəkirdilər. Birdən-birə asılılıqdan qopmaq bu insanlara çöçün gəlirdi, qarşıda yollar haçalanırdı və hansı səmtə üz tutub getmək lazım olduğunu bilməyən kütlə yol ayrıcında qalmışdı. Meydanlarda “Demokratiya!”, “Müstəqillik!” deyərək hayqıran biz gənclər indi demokratiyanın, müstəqilliyin dolaşmış yollarında anasından ayrı düşmüş quzu kimi azıb qalmışdıq. Bilmirdik it hürən tərəfə gedək, yoxsa işıq gələn tərəfə.

1991-ci ilin mart ayında Azərbaycan parlamentində Heydər Əliyev böyük siyasətə qayıdışının ilk addımlarını atarkən o vaxtkı deputatlar arasında ona qarşı çıxanlar da olmuşdu. Həmin adamlardan biri də Xalq yazıçısı Bayram Bayramov idi.

Mənim on altı yaşım vardı və Xalq yazıçısına açıq məktub yollamışdım. O vaxt “Açıq söz” qəzeti bu məktubu dərc etdi. Həmin məktubdan bircə cümlə indi də yadımdadır:

“Siz Heydər Əliyevə qarşı çıxmaqla öz oxucularınızı itirdiniz!”

Çox sərt ittiham idi. Ən qəribəsi və gözlənilməzi isə buydu ki, Bayram Bayramov mənə cavab yazmışdı. İki-üç cümlədən ibarət məktub idi. Həmin məktub indi də arxivimdədir. Mən fərəhlənirdim ki, millət vəkili, xalq yazıçısı mənə cavab yazıb!

Rəhmətlik İsmayıl Şıxlı danışdı ki, Bayram Bayramov rəhmətə gedəndə onun dəfnində Yazıçılar İttifaqından bircə nəfər də olsun nümayəndə yox idi.

Bayram Bayramov məhsuldar yazıçı olub. “Arakəsmələr”, “Xəzinə”, “Bələli sevgim”, “Fəhlə qardaş”, “Yarpaqlar”, “Cıdır düzü” və s. çoxlu sayda romanlar yazıb. Sovet dövründə ən çox oxunan yazıçılardan biri olub. Dilinin sadəliyi, axıcılığı, əsərlərində yeniliyin hər dəfə mühafizəkarlığa qalib gəlməsi onu oxuculara sevirən başlıca cəhətlərdən biriydi. Yadımdadır, hələ məktub məsələsi ortaya çıxmamışdan əvvəl onun istehsalatdan bəhs edən “Fəhlə qardaş” romanını oxumuşdum və uzun müddət bu romanın təsirindən qurtula bilməmişdim. İndi də belə düşünürəm ki, o vaxtlar istehsalat mövzusunda yazılan onlarla “bezdarını” əsərdən fərqli olaraq “Fəhlə qardaş” romanı insan faktoruna əsaslanırdı və buna görə də həmin əsər oxucu marağına səbəb olmuşdu. Səhv etmirəmsə, yazıçı bu romanı 70-ci illərdə yazıb.

Bayram Bayramovun 80-ci illərin axırlarında “Azərbaycan” jurnalında “Üzlü-astarlı günlər” adlı avtobioqrafik romanı çap olundu. Həmin romanı gənclər çox maraqla

oxuyurdu. Yazıçı bu əsərdə özünün məşəqqətli və əzablı həyat yolu haqqında oxucuya məlumat verməklə yetinmir, həmçinin 30-40-50-ci illərin ictimai-siyasi, mənəvi mənzərəsini göstərir. Yadımdadır, hansısa qəzetdə onun “Qırmızı güllə” adlı romanından hissələr çap olunmuşdu, həmin əsərdə yazıçı Əbdülrəman Vəzirovla toqquşmasını təsvir edirdi. Çox güman ki, Bayram Bayramov həmin əsəri tamamlaya bilməyib. Görəsən, onun arxivlə məşğul olan varmı? Ona qarşı uzun illərdən bəri hökm sürən soyuq və biganə münasibət bu suala müsbət cavab verməyə imkan vermir.

Bayram müəllimin bir romanı da var- “Karvan yolu”. İki kitabdan ibarət bu əsər xalqımızın ən işıqlı simaları Cəlil Məmmədquluzadənin və Həmidə xanım Cavanşirin həyat və fəaliyyətlərinin əzablı, müsibətli dövründən bəhs edir. Roman boyu Həmidə xanımın, Mirzə Cəlilin və o dövrdə yaşayıb-yaratmış, böyük zadəgan-ziyalı nəslinin acılı-iztirablı günləri həzin və kövrək bir dillə nəql edilir. Mirzə Ələkbər Sabirin amansız xəstəliklə çarpışması, “Molla Nəsrəddin” jurnalının qaragüruhla döyüşməsi, Nazirlər Şurasının sədri, doktor Nəriman Nərimanovun qəfildən Mirzə Cəlilin evinə qonaq gəlməsi və içini göynədən dərini ona açması(ermənilərin Zəngəzura iştahlanması Nərimanovun yuxusunu qaçırmışdı) inandırıcı boyalarla təsvir edilib.

Nə yazıq ki, facebook labirintində azıb qalmış gənclər bu əsərlərdən xəbərsizdirlər. Bayram Bayramov bilirdi ki, biz unutqanıq, hər şeyi çox tez unuduruq. Ona görə də “Karvan yolu” romanının sonunda yazmışdı:

“Hardasınız, ay Sabir, ay Mirzə Cəlil?!”

“Bizdə bu soyuq qanları neylərdin, ilahi?!”

“İnsan üçün böyük dərslərin biri də tarixdir. Açıq qabağına tarixin səhifələrini və əgər gördün ki, bir vaxt insanlar bir para işlərdə səhv eləyiblər,- dəxi sən həmin səhvi eləmə.”
(Mirzə Cəlil)

Mənim qədər gündəlik mətbuatı izləyən az adam tapılar. Vəfatından keçən bu on altı il ərzində hələ bircə mətbuat orqanında Bayram Bayramov haqqında kiçicik də olsa, bir yazıya rast gəlmədim. Heç olmasa, hansısa yazıda ötəri də olsa, adı çəkilməyib. Mən belə halları heç cür sinirə bilmirəm. Anlaya bilmirəm ki, bütün həyatı boyu daim üzde olmuş, həmişə əsərləri kütləvi tirajla nəşr edilən və oxunan, xalqımızın ağır günlərində Qarabağa Xalq Yardımını Komitəsinə başçılıq etmiş son dərəcə cəsarətli bir yazıçını, ictimai xadimi bu tezliklə necə unutmaq olar?!

Bu böyük yazıda Bayram Bayramovu xatırlamaqla onun ruhu qarşısında günahlarımızın bağışlanmasını istədim.

Bağışla bizi, böyük yazıçı! Səni belə tez unutduğumuza görə...

Əziz oxucularımız, əgər bu kitabı tam versiyada oxumaq istəyirsinizsə, aşağıdakı ünvana gəlib ala, yaxud zəng etməklə evinizə (ofisinizə) sifariş verə bilərsiniz:

Ünvan:

KİTABEVİM.AZ | Kitab və digər çap məhsullarının satışı
Nəsimi r., Puşkin k., 32 a, AK center II mərtəbə (28 may M.)

Telefon:

012 498 79 89, 055 877 24 44

<http://kitabevim.az/>